

IN UTRECHT,
AMERSFOORT,
NIJMEGEN,
ROTTERDAM
ÉN ONLINE

Hoger onderwijs vanaf 50 jaar

VOORJAAR 2025

VOORWOORD

Elke week stromen de onderwijsruimtes van HOVO Utrecht vol met enthousiaste vijftigplussers. En dat is niet gek, want recent onderzoek toont aan dat juist deze doelgroep uitblinkt in nieuwsgierigheid. Niet alleen willen zij ervaringen opdoen, maar ook nieuwe kennis tot zich nemen. Dat is niks nieuws voor onze studenten. Elk jaar volgen rond de drieduizend vijftigplussers onderwijs over onderwerpen zoals het heelal, de oude Grieken of de laatste inzichten uit de paleontologie.

Onderwijsinstellingen spelen een belangrijke rol in het mogelijk maken van een leven lang leren voor studenten en professionals van vele leeftijden. Via de samenwerking met HOVO Utrecht kan de oudere student met een hernieuwde leerlust terecht in de collegebanken van onder andere de Universiteit Utrecht, Hogeschool Utrecht en Hogeschool Rotterdam.

Zo ook in het voorjaar 2025, want met plezier en trots presenteren we het nieuwe voorjaarsprogramma. Een programma dat met veel zorg samen is gesteld en bestaat uit een nieuwsgierig makend onderwijsaanbod. We verwelkomen u graag op de locaties in Utrecht, Amersfoort, Nijmegen en Rotterdam. Maar ook bent u online van harte welkom bij HOVO Utrecht. In het voorjaar heeft u onder meer de mogelijkheid om door de ogen van oud-Kamerlid Jasper van Dijk kennis te maken met het Nederlandse politieke speelveld (zie pagina 20). In deze zesdelige cursus in Utrecht vertelt hij meer over hoe de Tweede Kamer werkt en hoe politici worden beïnvloed door de media. Zin in een sprookjesachtige belevenis in Amersfoort? Fred Vogelzang duikt de geschiedenis in van sciencefiction en fantasie (zie pagina 32). Ontdek de wereld achter robots, buitenaardse monsters en vampiers.

In Nijmegen wordt ingezoomd op de juwelen van de hemel. In de cursus van Henny Lamers (zie pagina 43) kunt u meer leren over hoe sterren ontstaan, hoe lang ze leven en wat er met de aarde gebeurt als sterren zoals de zon sterven. In Rotterdam is in samenwerking met het Havenbedrijf Rotterdam een bijzondere cursus over de uitdagingen van het Rotterdamse Haven Industrie Complex tot stand gekomen (zie pagina 53). Niet alleen worden er colleges van experts verzorgd, ook wordt een bezoek gebracht aan het havenervaringscentrum Portlantis.

Er is nog zoveel meer te benoemen. Onze leergangen bijvoorbeeld. Deze bestaan uit meerdere cursussen rond een bepaald onderwerp, die verspreid over het jaar worden gegeven. Elke cursus uit een leergang gaat in op een ander aspect van het onderwerp. En hoewel de cursussen uitstekend los kunnen worden gevolgd, komen ze als reeks helemaal goed tot hun recht. Kortom, ook in het voorjaar van 2025 bent u bij HOVO Utrecht op de juiste plek voor nieuwe kennis, inspiratie en (online) ontmoetingen. Hopelijk tot snel.

Met vriendelijke groet,
Team HOVO Utrecht

P.S. Wist u dat er jaarlijks ook verschillende studiereizen worden georganiseerd?
Neem een kijkje op onze website en laat u verwonderen.

INHOUDSOPGAVE

CURSUSSEN LIVE ONLINE

■ Het laatste Europese 'terra incognita'	OG5 101	6
■ Reis om de wereld	OK5 102	7

CURSUSSEN IN UTRECHT

■ De Europese monarchie in de negentiende eeuw	1G5 103	10
■ Het Romeinse Rijk	1G5 104	11
■ De zoetwateroorlog op de Waterlinie	1G5 105	12
■ De islamitische wereld en Europa	1G5 106	13
■ Wat gebeurde er in de twintigste eeuw in Europa, politiek en religieus?	1G5 107	14
■ Crisis in de kunst!?	1K5 108	15
■ Het Baltische wonder	1K5 109	16
■ Vrouwen in de literatuur	1K5 110	17
■ De Matthäus Passion van Johann Sebastian Bach	1K5 111	18
■ Onder de Rode Vlag	1M5 112	19
■ Politiek in stormachtige tijden	1M5 113	20
■ De toekomst van Europa	1M5 114	21
■ De geheimen van de dinosauriërs	1N5 115	22
■ Algemene relativiteitstheorie	1N5 116	23
■ Medische colleges van topspecialisten	1N5 117	24
■ Ontrafelen van de weerkunde - deel twee	1N5 118	25
■ Wat maakt een mens tot persoons	1W5 119	26
■ Mens, wereld, wetenschap	1W5 120	27
■ Kwetsbaarheid omhelzen	1W5 121	28

CURSUSSEN IN AMERSFOORT

■ Ellebogen van tafel	2G5 122	30
■ Moderne geschiedenis van de Arabische Wereld	2G5 123	31
■ Fantastisch. Een geschiedenis van sciencefiction en fantasy	2G5 124	32
■ Bouwstijlen en bouwperiodes herkennen	2K5 125	33
■ Vier bijzondere culturele vrouwen	2K5 126	34
■ Het denken van Martin Heidegger	2W5 127	35

CURSUSSEN IN NIJMEGEN

■ Gelre als hertogdom	3G5 128	38
■ Kunst van de 'duistere' middeleeuwen	3K5 129	39
■ Geschiedenis van de klassieke muziek - deel drie	3K5 130	40
■ Zingeving in een seculiere tijd	3M5 131	41
■ Canada: een zeer populair, maar onbekend land	3M5 132	42
■ Sterren: juwelen aan de hemel	3N5 133	43
■ Gevaarlijk denken	3W5 134	44

CURSUSSEN IN ROTTERDAM

■ 5000 jaar taalverleden van Nederland	4G5 135	46
■ De fascinerende wereld van de rechtsgeschiedenis	4G5 136	47
■ Een culinaire tijdreis	4G5 137	48
■ De oude Grieken, steeds weer anders	4G5 138	49
■ Geschiedenis van de klassieke muziek - deel vier	4K5 139	50
■ Het toppunt bereikt	4K5 140	51
■ De mens als vraag naar de mens	4W5 141	52
■ Mainport Rotterdam: verleden, heden, toekomst	4M5 142	53
■ Op ontdekkingstocht in de Zuidelijke Kaukasus	4M5 143	54
■ Artificial Intelligence (AI)	4N5 144	55
■ Wiskunde en spiritualiteit	4N5 145	56
■ Ontwikkelingen in de levenswetenschappen	4N5 146	57
■ Inleiding in de psychiatrie	4N5 147	58
■ Denken over oorlog 1650-2050	4W5 148	59
■ Bewustzijn, een filosofische uitdaging	4W5 149	60
■ Een nieuw Europees parlement en Europese commissie	4M5 150	61
■ De geografie van het gevoel	4W5 151	62

HOVO Utrecht stelt deze cursusgids met grote zorg samen. Toch kunnen er na het verschijnen van de gids wijzigingen in het cursusaanbod voorkomen. Aan de informatie in deze gids kunnen dan ook geen rechten worden ontleend. Raadpleeg naast deze gids ook het aanbod op de website van HOVO Utrecht (www.hovoutrecht.nl).

- GESCHIEDENIS
- KUNST EN CULTUUR
- MENS- EN MAATSCHAPPIJ
- NATUURWETENSCHAPPEN
- WIJSBEGEERTE

Leergangen	64
Stichting Vrienden van HOVO Utrecht	67
Over HOVO Utrecht	68
 Wie zijn wij?	68
Het bureau	68
Het bestuur	68
De programmacommissies	68
HOVO Nederland	68
 Praktische informatie	69
Aanmelden en betalen	69
Inschrijvingen	69
Locaties	69
Online cursusaanbod	69
Studiemateriaal	70
Evaluatie cursussen	70
 Algemene voorwaarden	70
Definities	70
Algemeen	70
Aanmeldingen en inschrijvingen	70
Betalingen	71
Cursusprijs	71
Annuleringsvoorwaarden	71
Uitval cursusbijeenkomst	71
 Docenten in het voorjaarsprogramma 2025	72

Hovo
Utrecht

cursussen
live online

Het laatste Europese ‘terra incognita’

Een cultuurhistorische verkenning van Belarus

Beeldengroep met de vier Wit-Russische seizoenen (Minsk)
(Beeld: unsplash.com)

Deze cursus is een aangepaste herhaling van die uit het najaar van 2020.

Belarus bestaat al ruim 30 jaar als onafhankelijke staat, maar pas sinds de volksopstand van 2020 is het land daadwerkelijk als zodanig op de kaart gezet. Toen kwam de bevolking van Belarus in opstand tegen haar leider Aleksandr Loekasjenko, die door vervalste verkiezingen opnieuw aan de macht kwam. Hij regeert het land al sinds 1994 onafgebroken met ijzeren vuist en wordt daarom de laatste dictator van Europa genoemd. Dankzij hem heeft het land sinds de val van het communisme maar weinig structurele veranderingen ondergaan. Zo is de landbouw nog steeds collectief georganiseerd en vind je nog overal de Sovjetsymboliek.

Toch voelt het land heel anders dan Rusland. Zo staat de Wit-Russische taal dichterbij het Pools dan bij het Russisch en is het katholicisme de belangrijkste religie die er is, naast de orthodoxie. Ook kom je in het land de nodige kastelen en kerken tegen in de gotische, renaissance of barokke stijl. Zij getuigen van de lange periode dat Belarus tot het Pools-Litouwse Rijk hoorde. In deze cursus wordt uitgebreid kennis gemaakt met de politieke en culturele geschiedenis van Belarus. Ook staan we stil bij de recente ontwikkelingen in het land. Daarbij wordt gebruikgemaakt van de vruchten van de lokale Belarussische literatuur, film en muziek.

---

docent:

Drs. Karel Onwijn is historicus, publicist en reisleider. Hij reist sinds eind jaren tachtig door de voormalige Sovjetrepublieken en was er jarenlang correspondent voor de Nederlandse en Belgische pers. Hij geeft ook colleges (HU, LU, Radboud) en interculturele trainingen (KIT) over deze landen. Hij schreef diverse boeken, waaronder *Landenreeks Baltische landen*, *Ode aan Oekraïne*, *Standplaats Moskou* en voor Dominicusreisgidsen. Zie ook: zesdecontinent.nl.

cursusdata:

6, 13, 20 en 27 maart; 3, 10 en 17 april 2025 (7)

tijd:

Donderdag 10.00 - 11.45 uur

locatie:

Live online via Zoom.

studiemateriaal:

Tijdens de collegereeks worden wekelijks een aantal artikelen en boekfragmenten digitaal toegestuurd.

cursusgeld:

€ 209

Reis om de wereld

Vier virtuele rondleidingen door toonaangevende internationale musea en een beeldentuin

In deze nieuwe vierdelige collegeserie voert kunsthistoricus dr. Kathleen Nieuwenhuisen u tijdens een virtuele rondleiding naar drie internationale, toonaangevende musea en een beeldentuin. We beginnen in het befaamde J. Paul Getty Museum in Los Angeles. Daar zoomen we gedetailleerd in op de roman die Lieven van Lathem in de vijftiende eeuw bijzonder rijk verlicht in opdracht van Louis de Gruuthuse (1422-1492), adviseur van Filips de Goede, hertog van Bourgondië.

Daarna bezoeken we het grootste Metropolitan Museum of Art in New York.

In de nieuw ingerichte noordelijke renaissance vleugel bekijken we enkele recent verworven zestiende-eeuwse topstukken van ingenieuze edelsmeedkunst, ooit door vorsten geschonken voor elkaars *Wunderkammer*, als tekenen van politieke en religieuze verbondenheid in een bijzonder roerige eeuw. Vervolgens neemt de reis ons mee naar het Musée d'Orsay te Parijs waar de wintertentoonstelling van Gustave Caillebotte (1848-1894) wordt uitgelicht. Deze welgestelde vrijgezelle schilder probeert met zijn radicaal modernisme de negentiende-eeuwse man opnieuw in uiteenlopende schilderijen te definiëren. De reeks wordt afgesloten in de buitenlucht. In de 500 hectare van het Storm King Art Center in New Windsor (NY) ervaren we grootschalige beeldhouwwerken en plaatsgebonden kunstwerken in de mooie heuvels, weiden en bossen van New York's Hudson Valley.

docent:

Dr. Kathleen Nieuwenhuisen is kunst- en cultuurhistoricus. Zij doceert sinds 2000 kunstgeschiedenis aan verschillende universiteiten en HOVO-instellingen en werd in 2011 genomineerd voor de Onderwijsprijs van de Universiteit Utrecht. In 2013 richt zij art+context op, haar bureau voor kunst- en cultuurgeschiedenis in Amsterdam (www.artcontext.nl).

cursusdata:

15, 22 en 29 januari; 5 februari 2025 (4)

tijd:

Woensdag 10.30 - 11.15 uur

locatie:

Live online via Zoom.

cursusgeld:

€ 85

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

An aerial photograph of Utrecht, Netherlands, featuring the prominent Domtoren (Cathedral Tower) in the center-right. The city's dense urban landscape is visible, with numerous buildings and red-tiled roofs. The sky is filled with dramatic, dark clouds, and a red rectangular frame is superimposed on the image, partially enclosing the text and the city view.

HOOVO
Utrecht

cursussen
in Utrecht

De Europese monarchie in de negentiende eeuw

Kop en schotel gemaakt ter gelegenheid van het gouden jubileum van koningin Victoria in 1887.

De monarchie zoals wij die nu kennen is nog maar een schaduw van zichzelf. Ze is allang geen absolute monarchie meer bij de gratie Gods, maar een constitutionele monarchie met een koning die afhankelijk is van de volksgunst. Hij heeft zijn politieke rol moeten opgeven en genoeg moeten nemen met een veel vagere en meer sociale rol: een symbool van de natie. In deze cursus wordt het ontstaan van de 'populaire' monarchie in de negentiende eeuw onderzocht. Er wordt nagegaan hoe de monarchen over de wereld – van Groot-Brittannië en Nederland tot op de Balkan – hebben gereageerd op het verlies van hun

politieke macht en hoe zij zich vertrouwd gemaakt hebben met een nieuwe en meer sociale rol. De moderne monarchie was succesvol in de manier waarop het tot de verbeelding kon spreken als *menselijk* instituut.

De Internationale der Europese monarchieën vierde in de negentiende eeuw hoogtij. Het leek een feeërieke droomwereld waarin Duitse vorstendommen een hoofdrol hadden. Het concept wrong aan alle kanten, zeker aan het eind van de eeuw toen het nationalisme overal om zich heen greep. De vernieuwing ging niet vanzelf, de negentiende eeuw kunnen we het best beschouwen als een overgangstijd met 1914 als het geboortjaar van de moderne, nationale monarchie.

-
- docent:** Dr. Jaap van Osta was als docent verbonden aan de Faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht
- cursusdata:** 4, 11, 18 en 25 maart; 1 en 8 april 2025 (6)
- tijd:** Dinsdag 13.15 - 15.00 uur
- locatie:** Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.
- studiemateriaal:** Aanbevolen: Jaap van Osta, *Het theater van de Staat. Oranje, Windsor en de moderne monarchie*. Wereldbibliotheek, 1998
- cursusgeld:** € 220

Het Romeinse Rijk

Een kennismaking

De adelaar,
symbool van de
Romeinse legers.

De Romeinen zijn de spreekwoordelijke wereldveroveraars en dat beeld is niet helemaal ten onrechte. Tussen pakweg 390 en 30 voor Christus verenigden ze het gehele Middellandse Zeegebied. In West-Europa bleef hun keizerrijk vervolgens een slordige vijf eeuwen intact; rond de Egeïsche Zee zelfs nog een millennium langer. Sinds de Renaissance gelden de Romeinen als onze erflaters. En ook dat beeld is niet helemaal onterecht. Maar toch is de afgelopen halve eeuw ons beeld van de Romeinse cultuur wat veranderd. Zo is er meer aandacht ontstaan voor groepen die

geen Latijn of Grieks spraken en voor de processen waardoor de Mediterrane wereld zich verenigen moest. Rome veroverde niet; Rome was slechts de vorm van wezenlijkere veranderingen.

Wat blijft is het idee dat Rome op de een of andere manier onze erflater is, en dat klopt. Maar wat we meegekregen hebben, is iets heel anders dan we traditioneel benadrukken.

docent:

Drs. Jona Lendering studeerde Geschiedenis in Leiden en Oudheidkunde aan de Amsterdamse Vrije Universiteit. Hij nam deel aan archeologische opgravingen in Nederland en Griekenland, is de auteur van een dozijn boeken en was in 2004 medeoprichter van Livius.

cursusdata:

25 februari; 4, 11, 18 en 25 maart; 1, 8 en 15 april 2025 (8)

tijd:

Dinsdag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

cursusgeld:

€ 280

De zoetwateroorlog op de Waterlinie

De marine op de binnenwateren: door de jaren heen

Vreeswijk ten tijde van de rivierslag van 1672. Het Utrechts Archief.

De Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie vormen samen een uniek verdedigings-systeem van forten, sluizen en dammen. Polders in Nederland kunnen hiermee (o.a.) onder water gezet worden, zodat steden onbereikbaar worden voor vijandige troepen. In 2021 heeft de Waterlinie van UNESCO de status van Werelderfgoed gekregen. Onderzoeker Anne Doedens is betrokken bij een groot nieuw onderzoek rond de Waterlinie dat verrassende ontdekkingen met zich meebrengt. Zo blijkt dat in het rampjaar 1672, en later in 1787, 1794 en

in de negentiende eeuw vele schepen en scheepjes werden ingezet op onze binnenwateren en de Waterlinie. Zo werden bijvoorbeeld onder Michiel de Ruyter al tientallen kleine oorlogsbodems op de Lek ingezet tegen de binnenvallende Fransen.

Het nieuw gevonden historische materiaal over deze maritieme geschiedenis vormt de basis voor een expositie die eind 2025 geopend zal worden in het Waterliniemuseum Fort bij Vechten. In deze cursus wordt alvast inzicht gegeven in de ontdekkingen uit het onderzoek waarmee de Oude en de Nieuwe Waterlinie op een verrassende manier in hun historische context geplaatst worden. De laatste bijeenkomst vindt plaats in het Waterliniemuseum, waar driemaal Werelderfgoed bijeenkomt: de Oude en de Nieuwe Waterlinie en de Romeinse Limes.

---

docent:

Dr. Anne Doedens doceerde op de VLVU en het Nutsseminarium van de UvA. Hij specialiseerde zich in de maritieme geschiedenis. Hij schreef o.m. samen met viceadmiraal Matthieu Borsboom de Canon van de Marine. Doedens is bestuurslid van de Stichting Waterliniemuseum. Meer over hem: www.annedoedens.com

cursusdata:

3, 10, 17 en 24 april 2025 (4)

tijd:

Donderdag 11.00 - 12.45 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal: Het studiemateriaal wordt digitaal ter beschikking gesteld.

cursusgeld: € 150

De islamitische wereld en Europa

De wisselwerking tussen politiek, kunst en cultuur

Het Alhambra in Granada vanuit Mirador de San Nicolas

In deze cursus wordt de ontwikkeling van de islamitische beschaving, die plaatsvond in de periode na de Arabische expansie in de zevende eeuw, uitgelicht. We kijken met name naar de culturele diversiteit en de kleurrijkheid van deze wereld, die zich uitstreckte van de Atlantische kusten tot aan de Indus. Diverse volkeren met verschillende culturele achtergronden passeren de revue, waarin duidelijk wordt dat de islamitische wereld absoluut geen monocultuur vormt.

De wetenschappelijke en de filosofische ontwikkelingen in de klassiek islamitische wereld krijgen eveneens ook bijzondere aandacht. Ook vormt de geschiedenis van het islamitische Spanje, met de steden Cordoba, Toledo en Granada, een belangrijk onderdeel van de cursus. Want welke invloed heeft de islamitische wereld op christelijk Europa wat betreft de verschillende wetenschappen en technologie? Bijvoorbeeld op het gebied van geneeskundige-, wiskundige- en astronomische kennis. Zo resulteerden deze invloeden – die voornamelijk via Andalusië en Zuid-Italië hun weg naar de rest van Europa vonden – onder andere in de grondslag van de Renaissance en de wetenschappelijke revolutie.

Deze cursus is een vervolg op de eerste cursus waarin het ontstaan en de ontwikkeling van de islamitische godsdienst centraal stonden.

Deze cursus is de tweede cursus van de leergang 'Geschiedenis van de islam.'

- docent:** Drs. Timur Erogluer is docent geschiedenis aan de Hogeschool Utrecht, gespecialiseerd in de geschiedenis van de islam en in het bijzonder het Ottomaanse Rijk.
- cursusdata:** 5, 12 en 19 februari; 5, 12, 19 en 26 maart 2025 (7)
- tijd:** Woensdag 11.00 - 12.45 uur
- locatie:** Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.
- studiemateriaal:** Aanbevolen: Watt, M. *Voorbij Poitiers, Arabische invloeden op Middeleeuws Europa*, Amsterdam; Masood, E. *Wetenschap en islam, Verslag Van Een Vergeten Bloeiperiode*, Amsterdam; Heijnsbergen, P. van *Cordoba, een samenleving van moslims, christenen en joden in Moors Spanje*; Lewis, B. *Het Midden Oosten, 2000 jaar culturele en politieke geschiedenis*; Hourani, A. *De geschiedenis van de Arabische volken*
- cursusgeld:** € 250

Wat gebeurde er in de twintigste eeuw in Europa, politiek en religieus?

Zes antwoorden van politieke denkers

‘Wat gebeurde er in de twintigste eeuw?’ is de titel van een recent politiek-filosofisch essay van Peter Sloterdijk (geb. 1945). Daarin probeert hij de vraag te beantwoorden, wat de politieke kerntendens was van de seculier wordende twintigste eeuw in Europa, een erfenis waarmee wij vandaag nog steeds worstelen. In deze cursus wordt dezelfde vraag opgeworpen en worden nog vijf andere antwoorden op die vraag in

beschouwing genomen: naast Sloterdijk komt Charles Taylor aanbod, Hannah Arendt, Carl Schmitt, John Rawls en Hartmut Rosa.

Het interessante is dat al deze denkers ook eigenzinnige voortzettingen zijn van ‘klassieke’ denkers uit de geschiedenis van het politiek-culturele denken. Zo staat Arendt duidelijk in de traditie van Aristoteles, Schmitt in de traditie van Thomas Hobbes en Rawls in die van Emmanuel Kant. Welk licht al deze denkers werpen op de actuele politiek-culturele situatie, staat in deze cursus centraal.

---

docent:

Prof. Dr. Theo de Wit was tot 2020 hoogleraar aan de Universiteit van Tilburg, en is bijzonder hoogleraar aan de Universiteit van Stellenbosch/Zuid Afrika. Zijn onderzoeksgebied is moderne politieke filosofie, met bijzondere aandacht voor de relatie tussen religie en politiek.

cursusdata:

5, 12 en 19 februari; 5, 12, 19 en 26 maart; 2 april 2025 (8)

tijd:

Woensdag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Het studiemateriaal wordt aan de cursisten per e-mail toegestuurd.

cursusgeld:

€ 280

Crisis in de kunst!?

Kunst van maniëristen, katholieken en protestanten 1520-1600

Lucas Cranach der Ältere, *Das ungleiche Paar* (Der verliebte Alte), Wittenberg ca. 1530

Deze cursus is een herhaling van deel 5 van de leergang Kunstgeschiedenis in Utrecht in 2020. De cursus maakt onderdeel uit van de achtdelige leergang 'Kunstgeschiedenis'.

Rond 1530 zijn alle kunstliefhebbers het in Italië met elkaar eens: de schilderkunst heeft haar hoogtepunt bereikt. Voor Leonardo, Michelangelo en Rafaël lijkt geen onderwerp te moeilijk. Maar als De Grote Drie al het mogelijke hebben bereikt, wat wordt dan nog verwacht van de kunstenaars die na hen komen?

Schilders als Pontormo, Parmigianino en Bronzino nemen de handschoen op en komen met verrassende, artistieke oplossingen voor wat Ernst Gombrich in zijn *The Story of Art* 'a crisis of art' noemt. Met hun werk wordt een nieuwe stijl geboren: het maniërisme.

Maar hoe ziet dat maniërisme eruit? En blijft die stijl tot Italië beperkt? Zeker niet. Kunstenaars als de Nederlandse Jan Gossart trekken de Alpen over, bestuderen ter plekke het werk van de grote meesters, maken de Italiaanse vormttaal in het noorden bekend en verwerken die tot eigen schilderstijlen, zoals het Antwerpse maniërisme. Echter doemt ook in het noorden een crisis op. Tijdens de Reformatie wordt religieuze kunst ter discussie gesteld, vaak afgewezen en verliest de kerk haar rol als voornaamste opdrachtgever. Hoe komen schilders als Pieter Bruegel de Oudere deze klap te boven?

docent:

Dr. Kathleen Nieuwenhuisen is kunst- en cultuurhistoricus. Zij doceert sinds 2000 kunstgeschiedenis aan verschillende universiteiten en HOVO-instellingen en werd in 2011 genomineerd voor de Onderwijsprijs van de Universiteit Utrecht. In 2013 richtte zij art+context op, haar bureau voor kunst- en cultuurgeschiedenis in Amsterdam (www.artcontext.nl).

voorkennis:

Passieve kennis van de Engelse taal voor het lezen van de aanbevolen literatuur en online artikelen. Het studieboek (*The Story of Art* van E.H. Gombrich) is ook in het Nederlands vertaald (*Eeuwige schoonheid*).

cursusdata:

4, 11 en 18 februari; 4, 11 en 25 maart; 1 april 2025 (7)

tijd:

Dinsdag 11.00 - 12.45 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Aanbevolen: E.H. Gombrich (1995/2006), *The Story of Art*, Londen: Phaidon, zestiende en herziene druk (Nederlandse vertaling: *Eeuwige schoonheid*); Online artikelen en de powerpoints van de colleges (als dat niet in strijd is met de auteursrechten); Facultatieve literatuurlijst ter verdieping.

cursusgeld:

€ 250

Het Baltische wonder

Cultuurhistorische kennismaking met Estland, Letland en Litouwen

Blik op de Letse hoofdstad Riga met de markthallen en de Academie van Wetenschappen

Deze cursus is een aangepast herhaling van de cursus uit het voorjaar 2021.

De Baltische landen liggen verscholen in de uiterste noordoosthoek van Europa tussen de Oostzee en Rusland. Ze kennen een gecompliceerde geschiedenis. Eeuwenlang waren ze de speelbal van omliggende mogendheden. Tot 1991 maakten ze nog deel uit van de Sovjet-Unie, was het Russisch de officiële taal en de roebel het wettige betaalmiddel. Desondanks zijn ze erin geslaagd hun eigen taal en cultuur te behouden. Sinds de onafhankelijkheid in 1991 kunnen ze zich

weer geheel op hun eigen culturele erfgoed richten. Toch zijn er nog altijd de nodige invloeden terug te vinden van de vroegere buitenlandse overheersers, met name van Rusland dat er meer dan twee eeuwen de macht had.

In deze cursus wordt aan de hand van de politieke en culturele geschiedenis uitgebreid kennisgemaakt met deze drie landen. Daarnaast wordt ook aandacht besteden aan de contemporaine ontwikkelingen. Daarbij wordt ook dankbaar gebruik gemaakt van de rijke vruchten van de lokale literatuur, film en muziek. Ontdek bijvoorbeeld dat er onderling de nodige verschillen zijn tussen deze drie volkeren, met als grote tegenpolen de Litouwers (nationalistisch, religieus, extravagant en Midden-Europees) en de Esten (individualistisch, zuinig en Scandinavisch). De cursus wordt afgesloten met een studiereis onder leiding van de docent (deze reis is optioneel).

---

docent:

Drs. Karel Onwijn is historicus, publicist en reisleider. Hij reist sinds eind jaren tachtig door de voormalige Sovjetrepublieken en was er jarenlang correspondent voor de Nederlandse en Belgische pers. Hij geeft ook colleges (HU, LU, Radboud) en interculturele trainingen (KIT) over deze landen. Hij schreef diverse boeken, waaronder *Landenreeks Baltische landen*, *Ode aan Oekraïne*, *Standplaats Moskou* en voor Dominicusreisgidsen. Zie ook: zesdecontinent.nl.

cursusdata:

tijd:

4, 11, 18 en 25 maart; 1, 8 en 15 april 2025 (7)

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Tijdens de collegereeks worden wekelijks een aantal artikelen en boekfragmenten digitaal toegestuurd.

cursusgeld:

€ 250

Vrouwen in de literatuur

Een literaire tijdreis langs acht vrouwenlevens, in acht romans en vanuit acht verschillende visies door mannen- of vrouwenogen

Mary Stevenson
Cassatt *In the
Loge*, 1938
(fragment)

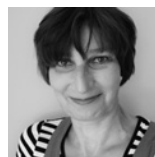
‘Wanhopige huisvrouwen’ zou een passende alternatieve titel zijn voor deze cursus, waarin de vrouwelijke hoofdpersoon centraal staat. Want aan dat opgelegde etiket probeerden vrouwen al heel vroeg te ontsnappen. Zo luidde Flauberts romans *Madame Bovary* een reeks wanhopige-vrouw-pleegt-zelfmoord-romans in: Tsjechov’s *Anna Karenina*, Couperus’ *Eline Vere*, Clarin’s *La Regenta*. Allemaal boeken van mannen over vrouwen. In deze cursus komt alleen

Flaubert aan bod. Daarna wordt naar andere milieus gekeken – Wilkie Collins’ verhaal over een gevallen vrouw – maar ook andere omgevingen – Kate Chopins Amerikaanse ‘schandaal’-roman die haar schrijverscarrière verder bemoeilijkte. In de boeken van Virginia Woolf, Alba de Céspedes en Annie Ernaux wordt letterlijk een kijkje genomen in het vrouwenhoofd. De cursus wordt afgesloten met twee romans over zeer eigenzinnige vrouwen. In Sharon Dodua Otoo’s *Ada’s plek* wordt door de tijd gereisd en tot slot wordt door de Amerikaanse – mannelijke – ogen van Willy Vlautin gekeken.

Deze interactieve cursus draait om de rol van de vrouw in acht beroemde, vergeten, herontdekte en moderne romans. Hoe zag en beschreef men de vrouw? Welke rol speelde het perspectief van de roman? Hoe pasten de romans in hun tijd, literair en historisch gezien? Hoe ontvingen critici ze en hoe het publiek? Wanneer bereikten ze Nederland? Wat zien we nu anders?

docent:

Drs. Lidewijde Paris studeerde Nederlandse Taal- & Letterkunde en Grafische Vormgeving in Utrecht. Ze was onder meer uitgever bij Querido en Uitgeverij Nieuw Amsterdam. Ze richtte in 2016 De Lees!ambassade op om het literaire lezen te promoten. Ze schreef *Hoe lees ik?* en *Een gedicht is ook maar een ding....* In 2021 won zij de Jan van Luxemburgprijs voor de beste bevorderaar van leesplezier.

voorkennis:

Vertrouwdheid met enkele literaire begrippen helpt maar is niet noodzakelijk. Het boek *Hoe lees ik?* van Lidewijde Paris kan hulp bieden.

cursusdata:

7, 14, 21 en 28 maart; 4, 11 en 25 april; 9 mei 2025 (8)

tijd:

Vrijdag 11.00 - 12.45 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Aanbevolen wordt een deel van de romans goed te lezen, en tijdig te beginnen. Vooral de eerste romans zijn erg dik, die kunnen goed vooruit gelezen worden. Handig erbij te hebben, maar niet noodzakelijk: *Hoe lees ik?* van Lidewijde Paris, uitgeverij Meulenhoff. Ook tweedehands te verkrijgen.

cursusgeld:

€ 280

De Matthäus Passion van Johann Sebastian Bach

Een iconische paascompositie van ongekende schoonheid

Special

De Matthäus Passion van Johann Sebastian Bach – het op muziek gezette lijdens- en stervensverhaal van Jezus Christus naar het evangelie van Mattheüs – is een aandachtvrager en wordt door velen als het prachtigste muziekstuk op aarde gezien.

Vanaf het openingskoor tot het slotkoor waant de toehoorder zich in een wereld van lijden, verraad, overgave en menselijk onvermogen. Geen vrolijke thema's maar Bach weet het zo aangrijpend en ontroerend mooi te vertellen, dat de aanhoorder de kerk of concertzaal gelouterd verlaat. Zelden wist een componist in één werk zoveel ontroerend mooie melodieën te verwerken. Een diep droef verhaal dus dat nog steeds aanspreekt, ook en vooral in Nederland, waar het stuk ook al sinds de negentiende eeuw te zien en te horen is.

In deze presentatie gaat Joop van Velzen, muziekhistoricus, in op de ontstaansgeschiedenis van dit muziekwerk. Met behulp van talloze beeld- en geluidsfragmenten illustreert hij in deze compositie het wezen van de barok, de gelaagdheid van het stuk, de diverse tekstbronnen, de structuur en opbouw, de mystiek erin, de herontdekking in de negentiende eeuw en de hedendaagse uitvoeringspraktijk. Kortom, ontdek de Matthäus Passion als cultuurmonument.

---

docent:	Joop van Velzen, MSc MA, muziekhistoricus
cursusdatum:	10 april 2025
tijd:	Donderdag 13.00 - 17.30 uur
locatie:	Utrecht. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl .
cursusgeld:	€ 75 (inclusief koffie/thee en een drankje achteraf)

Onder de Rode Vlag

Xi Jinping's 'denken' en het Chinese Volk

De door Xi Jinping gehekelde Platlig ('Tang ping') beweging in China

Deze cursus is de 19e cursus in de reeks 'China in verandering'; de cursus wordt gevolgd door een studiereis naar China in mei 2025.

De leider Xi Jinping van de Chinese Communistische Partij (CCP) wil burgers in China vormen tot patriottische onderdanen die zich inzetten voor Vaderland, Partij en Socialisme. Met indoctrinatie en hersenspoeling moeten burgers gaan denken, voelen, zeggen en doen wat de CCP wil. Slaagt Xi daarin? En waartoe leidt het?

Onder de controle door Partij en Staat doet een groot deel van het volk – wantrouwend – er het zwijgen toe. 'Goede communisten' houden medeburgers waakzaam in het oog of treden op als agenten van de Staat. Garrie van Pinxteren stelt dat 'de zuurstof uit de Chinese maatschappij is verdwenen'. Is dat realistisch of toch te pessimistisch? De Chinese samenleving is minder geharmoniseerd dan het lijkt. Er zijn nog altijd 'uitsprekers' die niet volgzaam zijn. Er zijn groepen, zoals goed opgeleide jongeren, die als reactie op Xi's drang een 'platlig' beweging zijn begonnen. Weer andere groepen gaan, creatief 'onder de radar', hun eigen weg, in plaats van zich te conformeren. Deze groepen brengen nieuw elan in de stad en op het platteland.

In deze cursus worden de recente maatschappelijke ontwikkeling in China en de gevolgen daarvan onderzocht. In de Chinese media wordt de term 'platliggen' al enige tijd gecensureerd. Het illustreert de spanning tussen Xi's 'denken', de Partij en burger in een nog steeds diverse samenleving.

-
- docenten:** Dr. Leo van Grunsven (cursuscoördinator) is voormalig hoofd-docent en -onderzoeker geografie en economie van Zuid-oost- en Oost Azië aan de Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht; drs. Johan Borchert is voormalig senior docent-onderzoeker stadsgeografie bij dezelfde Faculteit.
- cursusdata:** 25 maart; 1, 8, 15 en 22 april; 6 mei 2025 (6)
- tijd:** Dinsdag 11.00 - 12.45 uur
- locatie:** Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.
- studiemateriaal:** Aanbevolen: Eva Rammeloo, 2023. *Alles onder controle. Leven in de kieren van de Chinese dictatuur*. Amsterdam: Uitgeverij Balans. Stukken uit Engelstalige literatuur, door de docent verschaft.
- cursusgeld:** € 220

Politiek in stormachtige tijden

Ervaringen van een oud-Kamerlid

De Tweede
Kamer van
Nederland

De regering regeert, de Kamer controleert. Zo zou het moeten zijn, maar werkt het anno 2025 nog steeds zo? Van een nieuwe bestuurscultuur lijkt nog maar weinig terecht te komen. Door de alomtegenwoordigheid van (sociale) media lijkt de Tweede Kamer steeds meer op een hijgerig theater waar politici elkaar de maat nemen. In plaats van inhoudelijke en ideologische debatten gaat het om de snelle oneliner, want dat scoort nu eenmaal in de media.

Wat voor gevolgen heeft dit voor de bestuurbaarheid van het land? Hoe komen politieke partijen uit deze wurggreep? Wat maakt iemand tot een goede politicus? Hoe beïnvloeden politiek en media elkaar? Hoeveel macht heeft de Tweede Kamer in een tijd van globalisering? En hoe werkt de Europese politiek? Deze vragen en meer komen aan de orde tijdens de cursus 'Politiek in stormachtige tijden'.

De cursus bestaat uit zes delen. Achtereenvolgens worden de volgende onderwerpen behandeld:

1. Inleiding: hoe werkt de Tweede Kamer?
2. Geschiedenis Nederlands politiek bestel (politieke stromingen)
3. De rol van de media
4. Nederland in Europa
5. Nederland in de wereld: internationaal recht
6. De kunst van het debat

---

docent:

Jasper van Dijk werkte ruim 20 jaar in de Tweede Kamer, waarvan 17 jaar als Kamerlid voor de SP. Hij was tevens fractiemedewerker in het Europees parlement en gemeenteraadslid in Amsterdam. In 1997 studeerde hij af als doctorandus in de politicologie en later als leraar maatschappijleer. Van Dijk is tevens te zien op het YouTube-kanaal De Nieuwe Wereld, waar hij gesprekken voert met (politieke) deskundigen.

cursusdata:

6, 13, 20 en 27 maart; 3 en 10 april 2025 (6)

tijd:

Donderdag 11.00 - 12.45 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Tijdens de collegereeks worden artikelen en boekfragmenten digitaal toegestuurd.

cursusgeld:

€ 220

De toekomst van Europa

De positie van Europa en de Europese Unie wordt steeds minder comfortabel en het stelsel van internationale samenwerking staat onder druk door onder meer Xi, Poetin, Erdoğan en immigratie. De vraag is of we de EU dus extra moeten koesteren met haar Europese waarden als mensenrechten, rechtsstaat, democratie, solidariteit en vrijheid en hechter kunnen samenwerken om de bedreigingen van buiten aan te kunnen. Of is de EU een bureaucratische reus op lemen voeten die zijn langste

tijd gehad heeft? Hebben de patriotten voor Europa de toekomst? Om onze positie te bepalen, is het belangrijk om eerst te weten te komen waar we het over hebben. In deze cursus worden daarom de volgende punten besproken:

- Europa en de wereld (definitie van Europa; het belang van Europa qua oppervlakte, bevolking, rijkdom, economie, handel; landen en volkeren van Europa en hun talen en religies)
- De Europese Unie (niveaus van samenwerking; geschiedenis; leden; EU-instellingen, hun bevoegdheden en werking (Europees Parlement, Europese Commissie, Raad van de EU, Europese Raad, Europese Centrale Bank, Europees Gerechtshof, Europese Rekenkamer); begroting; euro; Verdrag van Schengen; begrippen als 'Europa à la carte', finaliteit, criteria van Kopenhagen, subsidiariteit, intergouvernementeel en supranationaal)
- Andere instellingen in Europa (EPG, EVA, OVSE, Raad van Europa, NAVO)
- Geschiedenis, buitengebieden en indeling van enkele landen van Europa
- De verhouding Rusland-Oekraïne

Deze cursus is een herhaling van die uit voorjaar 2024 in Nijmegen.

docent:

Drs. Ivo Peeters is in alle vijftig landen van Europa geweest, ook in officieel niet-bestaande landen als Transnistrië. Hij bezocht als programmaleider van de minor Algemene Ontwikkeling op Saxion Hogeschool negentien keer met studenten de EU-instellingen in Brussel. Hij studeerde af in algemene taalwetenschap (bijvaken Russisch, Turks) na een studie in Leuven, Nijmegen, Bonn en Leningrad (Sint-Petersburg).

cursusdata:

3, 10, 17, 24 en 31 maart; 7 en 14 april 2025 (7)

tijd:

Maandag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Het studiemateriaal bestaat uit de PowerPointpresentaties die na elke les worden toegestuurd.

cursusgeld:

€ 250

De geheimen van de dinosauriërs

Illustratie triceratops
– Bart Bus

Iedereen krijgt wel een beeld op het netvlies bij het woord 'dinosaurussen'. Maar hoe leefden deze reusachtige reptielen? Hoe zijn ze ontstaan? Waarom werden ze zo groot? Kunnen we ze weer tot leven brengen? En wat is het geheim achter hun ongekende succes? Paleontologen proberen

de geheimen van de dino's en hun tijdgenoten te ontrafelen door de miljoenen jaren oude fossielen met nieuwe technieken te ondervragen.

In een serie van vier colleges neemt paleontoloog Anne Schulp u mee naar de dinosaurustijd. Aan de hand van actuele voorbeelden uit de wereld van het dinosaurussenonderzoek wordt niet alleen een beeld van deze onwaarschijnlijk succesvolle diergroep geschetst, maar ook een goede indruk gegeven van de technieken en de mogelijkheden (én de beperkingen!) van paleontologisch onderzoek. Na het volgen van deze serie leest u het nieuws over nieuwe dinosaurussen met andere ogen, want u krijgt in deze collegeserie uit de eerste hand mee hoe onderzoekers een beeld krijgen van de dino: hoe ze eruitzagen, hoe snel ze konden rennen, dat ze in kuddes leefden (of juist niet), hoe goed ze konden zwemmen, dat ze in poolgebieden leefden, of andere dino's met huid en haar konden opvreten.

---

docent:

Prof. dr. Anne Schulp, paleontoloog, is onderzoeker bij Naturalis in Leiden en hoogleraar Vertebratenpaleontologie aan de Universiteit Utrecht. Dinosauriërs en andere reptielen uit het dinosaurustijdperk hebben zijn speciale interesse.

cursusdata:

23 en 30 januari; 6 en 13 februari 2025 (4)

tijd:

Donderdag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Syllabus geschreven door de docent (liefst voor aanvang van de collegereeks vast doorlezen). Enkele wetenschappelijke artikelen. PowerPoints worden niet beschikbaar gesteld.

cursusgeld:

€ 150

Algemene relativiteitstheorie

Gevorderden

Bij de zonsverduistering van 1919 werd de afbuiging van het licht door zwaartekracht bevestigd en dat was het begin van de beroemdheid van Einstein. (Foto: Pixabay, Danehrr22)

Al snel na 1905 beseftte Einstein dat de speciale relativiteitstheorie nog één groot manco had. De gravitatietheorie van Newton was er strijdig mee. Zijn oplossing was even geniaal als simpel: zwaartekracht bestaat niet! Immers, een vrijvallende waarnemer voelt geen gravitatie (wel angst waarschijnlijk), althans niet *lokaal*. Preciezer gezegd: zwaartekracht kan in een klein gebied in ruimte en tijd 'weg getransformeerd' worden door een geschikt gekozen referentiekader. Denk aan een kleine lift die gedurende een relatief korte tijd valt.

Ondanks de verbluffende eenvoud van het idee bleek de weg naar de uitwerking een weerbarstige. De materie bepaalt de kromming van ruimtetijd. En die bepaalt hoe materie door het heelal beweegt. Alles werd experimenteel getoetst via de afbuiging van lichtstralen en de minieme verschuiving van de baan van Mercurius. Daarnaast komt misschien wel de meest intrigerende toepassing van de algemene relativiteitstheorie aan bod in deze cursus: zwarte gaten. Eén van de redenen dat zwarte gaten zo interessant zijn, is dat ze relativistische en kwantummechanische aspecten in zich verenigen. De benodigde wiskunde staat bekend als moeilijk, maar dat komt mede door het onbekende. Het is als het beklimmen van een berg: spannend, maar daarna kun je genieten van een schitterend uitzicht: de veldvergelijkingen en de gevolgen daarvan.

Deze cursus is een gedeeltelijke herhaling van die uit najaar 2018. De cursus is de tweede van de leergang 'Relativiteitstheorie'. Ieder deel kan ook goed los worden gevolgd.

docent:

Dr. Harm van der Lek is spreker en docent op het gebied van 'Business Intelligence' (zie vlek.nl). Daarnaast is hij een gepassioneerd beoefenaar van de theoretische natuurkunde. Hij is gepromoveerd op een onderwerp uit de topologie en differentiaalmeetkunde en staat erom bekend moeilijke materie helder, met concrete voorbeelden, te kunnen uitleggen.

voorkennis:

Differentiaalrekening en goniometrie. De Speciale relativiteitstheorie.

cursusdata:

30 januari; 6, 13 en 20 februari; 6, 13, 20 en 27 maart 2025 (8)

tijd:

Donderdag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Dr. H. (Harm) van der Lek (2023). *Zwaartekracht volgens Einstein en hoe u dat zelf had kunnen ontdekken*. Hilversum: vlek.nl.

cursusgeld:

€ 280

Medische colleges van topspecialisten

Medisch specialisten over ontwikkelingen in hun vakgebied

Deze cursus vormt onderdeel van de leergang 'Medische colleges van topspecialisten'. De cursus is elke keer weer nieuw en ook goed los te volgen.

Gerenommeerde onderzoekers en klinici van het UMC Utrecht brengen u op de hoogte van ontwikkelingen in diagnostiek en behandeling. In deze cursus neemt professor Boonstra, hoogleraar verpleegkunde in de GGZ, u mee in de wereld van de psychiatrie. De psychiatrie heeft zich de afgelopen jaren volop ontwikkeld; de focus is meer komen te liggen op de juiste zorg aan de juiste persoon, in samenwerking met huisarts, GGZ en het sociaal domein. Wat voor invloed heeft dit op de verpleegkundige discipline?

Traumachirurg dr. Hietbrink bespreekt trauma als ziekte: wat is de invloed van weefselschade op het immuunsysteem en wat zijn de gevolgen daarvan in de vorm van orgaanfalen of ernstige infecties? Professor Valk is endocrinoloog en vertelt meer over de dilemma's van het doen van onderzoek naar zeer zeldzame aandoeningen en de consequenties daarvan voor het maken van richtlijnen. Oogarts professor De Boer spreekt in deze cursus over recente ontwikkelingen in het onderzoek naar oogheelkundige infecties.

Als laatst komt ook professor De Bruin-Weller, dermatoloog, langs voor een college. Zij spreekt over eczeem en dan in het bijzonder over achtergronden, diagnose en therapie van het constitutioneel eczeem.

De volgorde van de sprekers wordt later bekendgemaakt.

docenten:

Prof. dr. Ronald Bleys, hoogleraar Klinische Anatomie en prof. dr. Dop Bär, oud-opleidingsdirecteur Biomedische wetenschappen, gezamenlijk coördinator van deze cursus; prof. dr. Joke de Boer, oogarts; prof. dr. Nynke Boonstra, verpleegkundig specialist in de GGZ; prof. dr. Marjolein de Bruin Weller, dermatoloog; dr. Falco Hietbrink, traumachirurg; prof. dr. Gerlof Valk, internist-endocrinoloog. Alle docenten zijn verbonden aan het UMC Utrecht.

cursusdata:

tijd:

5, 12, 19 en 26 maart; 2 april 2025 (5)

locatie:

UMC Utrecht. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

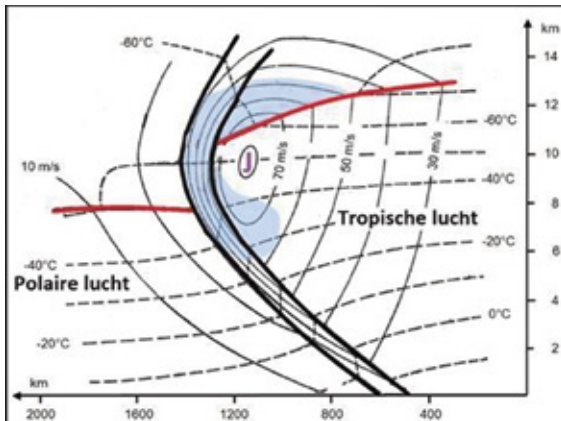
Hand-outs van de colleges worden na afloop digitaal toegestuurd.

cursusgeld:

€ 185

Ontrafelen van de weerkunde - deel twee

De schoonheid van meteorologie

Dwarsdoorsnede van de straalstroom. Langs de horizontale as is rechts de evenaar en links de poolstreek.

Deze cursus is een herhaling van die uit 2020. De cursus is het tweede deel van de leergang 'Weerkunde'

In dit tweede deel van de leergang Weerkunde wordt een aantal specifieke onderdelen van de meteorologie verder uitgediept. Allereerst wordt gekeken naar een veel aangehaald fenomeen in de weerkunde, de zogeheten straalstroom. Hoe herken je deze en wat is precies de ontstaansoorzaak? De theorie achter circulatiepatronen helpt ons om de relatie tussen divergentie en verticale bewegingen goed te begrijpen. Dit dient als basis om bijvoorbeeld tropische systemen, maar ook hoge- en lagedruk-

gebieden en extreem weer te kunnen verklaren. Ook wolken nemen een hele belangrijke plaats in. Hoe ontstaan ze en hoe passen ze in een zogeheten conceptuele modelbeschrijving van atmosferische fenomenen in de meteorologie? Daarnaast hebben AI en machine learning recentelijk hun intrede gedaan in het meteorologische vakgebied. Hoe zien deze technieken eruit en wat is de meerwaarde ten opzichte van de dynamische modellen? Parallel aan deze ontwikkeling wordt ook aandacht besteed aan de vijftiendaagse weersverwachting en de seizoensverwachtingen die tegenwoordig door het ECMWF (Europees Centrum voor Weersverwachtingen op Middellange Termijn) wordt gepresenteerd en voor iedereen toegankelijk is gemaakt. Ook wordt het actuele weer in vier dimensies onder de loep genomen en bestuderen we de zich ontwikkelende structuren in de atmosfeer via een speciaal webplatform, om zo theorie en praktijk bij elkaar te brengen.

docent:

Drs. Rob Groenland studeerde Meteorologie en Fysische Oceanografie aan de Universiteit Utrecht. Groenland is werkzaam op het KNMI als vakdocent en meteoroloog.

voorkennis:

Beta-achtergrond is gewenst: VWO met wiskunde B en Natuurkunde

cursusdata:

29 januari, 5, 12 en 19 februari; 5 en 12 maart 2025 (6)

tijd:

Woensdag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Intern KNMI-dictaat en artikelen, wordt in pdf verspreid.

cursusgeld:

€ 220

Wat maakt een mens tot persoon

Over persoonlijke identiteit en de identiteit van een persoon

Ben ik dezelfde persoon als die op een foto uit 1972 voor een tuinhokje staat? Persoonlijke identiteit gaat over de vraag op grond waarvan we na verloop van tijd nog kunnen zeggen dat iemand dezelfde persoon is. Dat is iets anders dan de identiteit van een persoon – wat is mijn identiteit ('Wie ben ik?') en wat is daar bepalend voor?

In vroegere tijden werd naar de ziel gewezen als de kern van ons als persoon. Maar wat als er geen ziel blijkt te bestaan? Kan mijn fysieke bestaan op zich garant staan voor mij als een 'persoon'?

Wij associëren onszelf vaak met 'bewustzijn', maar als dat bewustzijn er niet is – of als onze herinneringen verdwijnen – wie of wat ben ik dan? Of zoals Meijsing na een narcose de vraag stelde 'Waar was ik toen ik er niet was?'. Wij nemen voor lief dat we bestaan als persoon.

Maar wat betekent dat eigenlijk? Of hebben boeddhisten gelijk als ze zeggen dat we wel als persoon functioneren, maar dat er geen persoon bestaat?

Dit is het tweede deel van de leergang over onderwerpen uit de 'philosophy of mind'. Deze cursus vindt telkens in het voorjaar plaats.

---

docent:

Robert Keurntjes MA studeerde filosofie in Nijmegen met als specialisatie cognitiefilosofie ('philosophy of mind'). Hij verdiepte zich grondig in boeddhistische filosofie en psychologie. Hij voert een filosofische gesprekspraktijk en werkt als onafhankelijk filosofisch en historisch/genealogisch onderzoeker. Als genealoog publiceerde hij o.a. in *De Nederlandsche Leeuw* en volgde het master-college 'Genealogie en genetisch erfgoed' aan de Universiteit van Antwerpen bij Maarten Larmuseau.

cursusdata:

13 en 20 februari; 6, 13, 20 en 27 maart, 3 en 10 april 2025 (8)

tijd:

Donderdag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Digitale teksten worden een week voor de colleges digitaal beschikbaar gesteld (enkele teksten zijn in Engels). Aanbevolen: Monica Meijsing (2018). *Waar was ik toen ik er niet was? Een filosofie van persoon en identiteit*, Nijmegen: Vantilt.

cursusgeld:

€ 280

Mens, wereld, wetenschap

Geschiedenis van de filosofie in de vroegmoderne periode

"Hij/zij laat het licht terugkeren na een tijdperk van wolken" – Christian Wolff, centrale auteur van de verlichtingsfilosofie in Duitsland.

Deze cursus is een herhaling van die uit cursusjaar 2018/19. de cursus is deel 3 van de leergang 'Geschiedenis van de filosofie'

De zeventiende en achttiende eeuw worden vaak aangeduid als een tijdperk van grote omwentelingen: René Descartes stelt het menselijke subject centraal in de zoektocht naar zekerheid. Dezelfde Descartes introduceert het concept 'natuurwet', maar heel snel wordt dit concept ook weer bekritiseerd. De mens wordt verheerlijkt, maar ook als een machine beschouwd; de 'wetenschappelijke revolutie' verandert het wereldbeeld, maar tegelijkertijd blijven filosofen intensief nadenken over de rol van God in de wereld.

Aan de hand van teksten van auteurs als Descartes, Spinoza, Leibniz, Hobbes, Locke, Hume, maar ook van minder bekende auteurs, bespreekt deze cursus de grote innovaties in het denken aan het begin van het 'moderne' tijdperk. Controversiële debatten en de concrete contexten van filosofie – b.v. de verflechting met wetenschap, kunst, theologie, politiek – krijgen hierbij bijzondere aandacht. De zeventiende en achttiende eeuw vormen het tijdperk van de 'verlichting' wat van begin af aan een complex en omstreden concept is. Er wordt dan ook uitvoerig gekeken naar de manier waarop filosofische innovaties verband houden met politieke en culturele fenomenen. Aan bod komen onder andere Descartes en Spinoza die, in politiek woelige tijde, in Utrecht actief waren en Bacon en Leibniz die bijdragen aan de oprichting van wetenschappelijke instituties die tot op de dag van vandaag bestaan.

docent:

Prof. dr. Paul Ziche is hoogleraar Geschiedenis van de moderne filosofie, hoogleraar voor de geschiedenis van de moderne wijsbegeerte en directeur van het Descartes Centre for the History and Philosophy of the Sciences and Humanities.

cursusdata:

3, 10 en 24 februari; 3, 10, 17, 24 en 31 maart 2025 (8)

tijd:

Maandag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

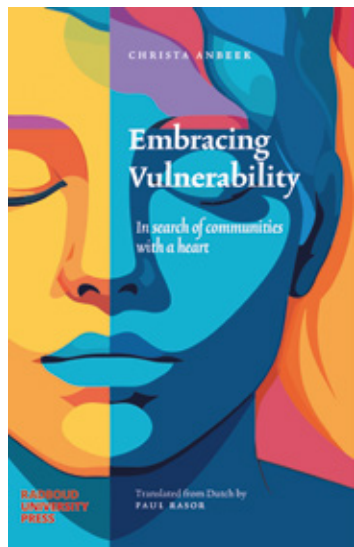
De primaire teksten worden in de vorm van een reader beschikbaar gemaakt (digitaal, indien gewenst ook op papier). Het ideale leerboek bestaat niet; hier wat suggesties om eruit te kiezen: A. Gottlieb (2016), *The Dream of Enlightenment*, s.l.: Penguin (relatief populair); A. Kenny (1994), *The Oxford illustrated history of philosophy*, Oxford: OUP (inleidend, breed overzicht); A. Kenny (2006), *The Rise of Modern Philosophy*, Oxford: Clarendon (uitvoeriger)

cursusgeld:

€ 280

Kwetsbaarheid omhelzen

Op zoek naar gemeenschappen met een hart

Hoe kunnen we in situaties van ontregeling inclusieve en inspirerende gemeenschappen creëren die kwetsbaarheid omarmen en een stem geven aan gemarginaliseerde groepen? Door een unieke combinatie van vier verschillende invalshoeken, namelijk het openstaan voor belichaamde ontvrichtende ervaringen (persoonlijk, maatschappelijk en mondiaal), filosofische en ethische reflecties, spirituele rijkdom en dialogische tools, versterkt deze cursus de impact van jezelf en je gemeenschap. Dit gebeurt mede door het verdiepen van drijfveren en het trainen van dialogen en stilte, die kunnen verbinden en inspireren. Ook biedt deze cursus een model aan van onderling verbonden hoekstenen, voor gemeenschappen met een hart.

Deze cursus begint met de realiteit van radicale ontregelingen in het dagelijks leven en de kwetsbaarheid van leven die zich daarin manifesteert. Ontregelende ervaringen slaan de grond onder je voeten vandaan. Wie ben je als niets meer is zoals het

was? Wie zou je kunnen worden en wie kunnen daarbij helpen?

Ontregelende ervaringen brengen ons in grensgebieden, ook wel liminale zones genoemd. Grensgebieden zijn vol risico's, maar bieden ook bijzondere kansen. Acht onderling verbonden hoekstenen helpen ons verder: ontregelingen open tegemoet treden, stil worden, moedig spreken en meerstemmig luisteren, risico's minimaliseren en kansen optimaliseren, dromen, richting bepalen, samenwerken en bereid zijn om te falen en opnieuw te beginnen.

---

docent:

Prof. dr. Christa Anbeek bekleedt aan de Radboud Universiteit in Nijmegen de bijzondere leerstoel 'Women Caring for the Future'. Ze schrijft publieksboeken over ontregelende ervaringen, zowel op persoonlijk, groeps- en maatschappelijk niveau. Ze schrijft over wanhoop en angst, maar ook over creativiteit en nieuwe mogelijkheden die in onzekere tussengebieden zichtbaar worden.

cursusdata:

12, 19 en 26 maart; 2, 9 en 16 april; 7 en 14 mei 2025 (8)

tijd:

Woensdag 11.00 - 12.45 uur

locatie:

Utrecht Science Park. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Aanbevolen: Christa Anbeek (2024). *Embracing Vulnerability. In Search of Communities with a Heart*. Nijmegen: Radboud University Press.
Of: Christa Anbeek (2023). *Kwestbaarheid omhelzen. Op zoek naar gemeenschappen met een hart*. Utrecht: Uitgeverij Ten Have.

cursusgeld:

€ 280

An aerial photograph of Amersfoort, Netherlands, taken during the golden hour. The image shows a dense urban landscape with numerous buildings, mostly with red-tiled roofs. Two prominent churches are visible: the Domkerk (Cathedral) with its tall, slender tower in the background, and the Oude Kerk (Old Church) with its large, dark, gabled roof in the foreground. The sky is a soft, hazy orange, suggesting sunset or sunrise. The overall scene is peaceful and historic.

HVO
Utrecht

**cursussen
in Amersfoort**

Ellebogen van tafel

Het ontstaan van de etiquette

Handen wassen!
Vóór het eten!
(miniatuur Parijs,
Bibliothèque
nationale de
France, Fr. 755,
fol. 115r.)

Wie is er vroeger niet op gewezen: bij een maaltijd mag je nooit met de ellebogen op tafel leunen. Dit is een van de regels die van jongs af aan worden ingeprent. Maar waar die regeltjes vandaan komen, is soms niet bekend. Vele ervan stammen uit de Middeleeuwen. Doordat mensen vaak langere tijd op een plaats bij elkaar waren, ontstonden gaandeweg gedragsregels om het sociale verkeer soepel te laten verlopen. Ze werden op schrift gesteld (in etiquetteboekjes) en in verhalen lieten de personages zien hoe het hoorde. Zo ontstond een set leefregels waaraan iedereen zich hield. Alles bij elkaar vormden ze de cultuur die aan de adellijke hoven in acht werd genomen. Vanuit die hoven verspreidde die cultuur zich naar de steden, van boven naar beneden. In deze cursus worden aan de hand van vertalingen uit verschillende soorten middeleeuwse teksten het ontstaan van allerhande etiquetteregels aanschouwelijk gemaakt. Achtereenvolgend komen etiquetteboekjes, ridderromans (over antieke helden, koning Arthur en Karel de Grote) en pikante verhalen aan de orde.

---

docent:

Dr. Ludo Jongen doceerde tot augustus 2013 Middel nederlandse Letterkunde aan de Universiteit Leiden. Van 2010 tot 2015 was hij als hoogleraar Nederlandse Letterkunde verbonden aan de Katholieke Universiteit Lublin (Polen). Hij vertaalde (vaak samen met anderen) vele teksten uit het Middelnederlands.

cursusdata:

4, 11 en 18 februari; 4, 11 en 18 maart 2025 (6)

tijd:

Dinsdag 11.00 - 12.45 uur

locatie:

Hogeschool Utrecht-Amersfoort, De Nieuwe Poort 21, 3812 PA Amersfoort.

studiemateriaal:

Er wordt een (digitale) syllabus vervaardigd.

cursusgeld:

€ 220

Moderne geschiedenis van de Arabische Wereld

De huidige ontwikkelingen in een historisch en breder kader

President Abd al-Nasser wordt ontvangen door de menigte in Mansoera in 1960

De media presenteren noodzakelijkerwijs maar een beperkt beeld van het Midden-Oosten. De informatie is beknopt en erg versnipperd. Nu eens lezen we berichten over de Houthis in Jemen, dan over de Hamas in Gaza, of over de hongersnood in Soedan. Vaak is de berichtgeving gericht op internationale relaties die erg op schaaak lijken: als Israël dit doet, dan doet Hamas dat en reageert Iran daar weer op. De diepere samenhang

komt nauwelijks aan de orde. Deze cursus wil laten zien dat het noodzakelijk is de huidige ontwikkelingen in een historisch en een breder kader te plaatsen. Daarom begint deze cursus in 1800 en wordt de gehele Arabische wereld onder de loep genomen.

Twee begrippen zijn gekozen om ons door de geschiedenis te leiden: burgerschap en het sociaal contract. Zij geven inzicht waar het om gaat, de relaties tussen burgers onderling en de relaties tussen burgers en de staat. In acht lessen worden telkens het sociaal contract van een bepaalde periode en het daarbij behorende idee over burgerschap toegelicht. Alleen op deze manier wordt duidelijk hoe het sociaal contract van de jaren zeventig heeft geleid tot de Arabische lente, die weer is vervangen door de chaos van de huidige militiestaten.

docent:

Dr. Roel Meijer is vijftienvintig jaar docent geweest aan de Radboud Universiteit, waar hij Moderne geschiedenis van het Midden-Oosten en Geschiedenis van islam doceerde.

voorkennis:

Enige kennis van de Arabische wereld is gewenst.

cursusdata:

20 en 27 maart; 3, 10, 17 en 24 april; 8 en 15 mei 2025 (8)

tijd:

Donderdag 11.00 - 12.45 uur

locatie:

Hogeschool Utrecht-Amersfoort, De Nieuwe Poort 21, 3812 PA Amersfoort.

studiemateriaal:

Aanbevolen: Het boek *Moderne geschiedenis van de Arabische wereld* komt in het voorjaar van 2025 uit bij Amsterdam University Press. Maar het is niet zeker of het op tijd is voor de cursus. Indien dat niet zo is, wordt een reader gemaakt die aan te schaffen is via de docent. Ook zijn er uitgebreide diaserieën beschikbaar per les.

cursusgeld:

€ 280

Fantastisch

Een geschiedenis van sciencefiction en fantasy

Filmposter van *Creature of the Black Lagoon* uit 1954. Tekenaar Reynold Brown

Fantastische verhalen horen bij de mensheid. In het begin van de twintigste eeuw wordt er een genre geboren dat fantasie en wetenschap combineert: sciencefiction. Hierin ligt de nadruk meer op sprookjesachtige, mythische en griezelige aspecten, waardoor ‘fantasy’ steeds meer wordt ingeburgerd. Robots, buitenaardse monsters, hobbits, reuzen en vampiers, ruimte- en tijdreizen: de fantasie lijkt onbeperkt. Aanvankelijk wordt het – niet onterecht – vooral beschouwd als pulplectuur, maar steeds vaker wagen ook gerenommeerde literatoren zich aan sciencefiction of fantasy. Wetenschappers gebruiken het genre om ideeën uit te werken. Zo zoekt Isaac Asimov een morele basis voor de relatie tussen mensen en robots (nu met AI zeer actueel), J.R.R. Tolkien baseert zijn Midden-Aarde op zijn grote kennis van oude Germaanse taalkunde en literatuur. In het werk van Philip K. Dick speelt de vraag wat bewustzijn is een hoofdrol. Sciencefiction en fantasy inspireren

duizenden films, televisieseries, stripboeken, computergames en roleplaying-evenementen. De grootste blockbusters in de bioscopen zijn vaak fantasy-vertellingen en zelfs James Bond met al zijn futuristische technische snufjes zou je tot sciencefiction kunnen rekenen.

In deze cursus onderzoeken we hoe zich dit genre heeft ontwikkeld, welke thema's en achterliggende maatschappelijke gebeurtenissen van invloed waren, welke psychologische en sociale verlangens en angsten via de verhalen worden uitgedrukt.

---

docent:	Dr. Fred Vogelzang, historicus.
cursusdata:	14, 21 en 28 maart; 4, 11 en 25 april; 9 en 16 mei 2025 (8)
tijd:	Vrijdag 15.15 - 17.00 uur
locatie:	Hogeschool Utrecht-Amersfoort, De Nieuwe Poort 21, 3812 PA Amersfoort.
studiemateriaal:	Aanbevolen: Sam Lundwall, <i>Wat is science fiction?</i> 1971, Meulenhoff Amsterdam
cursusgeld:	€ 280

Bouwstijlen en bouwperiodes herkennen

Leer je gebouwde omgeving beter begrijpen

Als je in een stad naar gevelwanden kijkt, kun je je afvragen wanneer zou dit gebouwd zijn? Hoe kan ik dat eigenlijk zien? Of is een bepaalde bouwstijl gebruikt? En zo ja, welke dan? Waarom dan juist die stijl? En heeft dit gebouw typerende materialen en constructies? Kortom, benieuwd naar hoe je de gebouwde omgeving beter kunt begrijpen en dat op een praktische en doelgerichte manier. Kennis waar je blijvend wat aan

hebt. Dat is precies waar deze cursus op mikt.

In deze cursus worden een groot aantal gebouwen bij de kop genomen die men in bijna iedere stad vindt. Steeds wordt er na gegaan: wanneer ongeveer is dit gebouwd? Hoe kan ik dat zien en is er sprake van een bepaalde 'bouwstijl' en van kenmerkende bouwtechnieken? Er wordt vooral gericht op de meest voorkomende architectuur in de huidige omgeving, dus niet zozeer Romaans en Gotiek, maar meer de deftige Lodewijkstijlen, Neostijlen, Jugendstil, Chaletstijl, Amsterdamse School, Modernisme, jarendertigbouw, wederopbouw, postmodernisme en nog veel meer. Gebouwen die je overal en vaak tegen kan komen. Waar nodig komen ook bouwkundige begrippen aan de orde zoals 'gevel op vlucht', ontlastingsboog, parementwerk speklag en maasdekking.

In deze cursus wordt ook een excursie georganiseerd. We gaan een dagdeel de stad in en gaan we kijken en benoemen. Ontdek hoe snel er een andere kijk op de omgeving wordt ontwikkeld!

docent: Dr. Pim Brinkman studeerde kunstgeschiedenis in Leiden, werkte voor de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (nu: RCE) en was Lector Monumenten in Utrecht. Hij organiseert al vele jaren excursies in binnen- en buitenland en geeft lezingen en cursussen over kunst en architectuur.

cursusdata: 5, 12, 19 en 26 maart; 2, 9 en 16 april 2025 (7)

tijd: Woensdag 11.00 - 12.45 uur

locatie: Hogeschool Utrecht-Amersfoort, De Nieuwe Poort 21, 3812 PA Amersfoort.

studiemateriaal: R. Blijdenstijn & Ronald Stenvert (2000, met recentere herdrukken). *Bouwstijlen in Nederland*. SUN. De PowerPoint die in de cursus wordt gebruikt, zal als digitale handout vóór iedere cursusdag aan de cursisten worden toegezonden.

cursusgeld: € 250

Vier bijzondere culturele vrouwen

Lois Mailou Jones
in haar atelier
1977

Al jaren organiseert HOVO Utrecht een cursus over bijzondere culturele vrouwen. Elk jaar worden andere vrouwen in de schijnwerpers gezet. In het voorjaar 2025 wordt het leven en werk van de volgende vrouwen toegelicht:

■ **Michaelina Wautier** (1604 - 1689) was een uitzonderlijk talent uit de Zuidelijke Nederlanden. Wautier werd gewaardeerd door kunstverzamelaars uit die tijd, zoals aartshertog Leopold Willem. Zij schilderde bloemstillevens, portretten en historiestukken in een tijd die wij Barok noemen, toen het bijzonder was dat vrouwen professioneel schilderden.

■ **Charmion von Wiegand** (1896 - 1983) was een Amerikaanse schilder, schrijver, kunstcriticus en verzamelaar. Ze reisde veel, zoals in 1929 naar Moskou waar ze als enige vrouwelijke correspondent werkte. In 1948 exposeerde ze voor het eerst in New

York met haar werk. Kortom, een veelzijdige vrouw die bekendheid verdient.

■ **Lois Mailou Jones** (1905 - 1999) was een Amerikaanse kunstenares met Afrikaanse roots. Deze roots komen terug in haar oeuvre. Zo is zij verwant aan de Harlem Renaissance, een culturele en intellectuele herleving van Afro-Amerikaanse schrijvers en kunstenaars in de jaren 1920.

■ **Anni Albers – Fleischmann** (1899 - 1994) was een Duits-Joodse textielkunstenaar. Zij studeerde onder andere aan het Bauhaus in Weimar en doceerde er vanaf 1931. Naast haar vele textielontwerpen ging ze zich later ook toeleggen op grafiek.

---

docent:

Drs. Lisette le Blanc, studeerde kunstgeschiedenis en archeologie aan de Universiteit Utrecht. Tot juni 2023 was zij werkzaam in de museale wereld. Ze is eigenaar van Elysium Cultuur Producten, zie www.lisetteleblanc.nl

cursusdata:

5, 12, 19 en 26 maart 2025 (4)

tijd:

Woensdag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Hogeschool Utrecht-Amersfoort, De Nieuwe Poort 21, 3812 PA Amersfoort.

studiemateriaal:

De docent neemt boeken ter inzage mee.

cursusgeld:

€ 150

Het denken van Martin Heidegger

Een kritische inleiding deel twee

Volgens velen is de filosofie van Martin Heidegger (1889-1976) het meest invloedrijke denken in de twintigste en begin eenentwintigste eeuw. Het is nu bijna een eeuw geleden dat zijn eerste hoofdwerk *Sein und Zeit* verscheen. Zijn omvangrijke werk heeft een grote invloed gehad op het existentialisme, postmodernisme, het denken over kunst, cultuur, technologie en theologie. Tegelijk is zijn filosofie controversieel omdat hij zich enige tijd engageerde met het nationaalsocialisme en zijn werk niet vrij is van antisemitisme. Deze collegereeks heeft tot doel de cursist in te leiden

in het omvangrijke denken van Heidegger en te bezien welke aspecten waardevol zijn en welke aspecten kritiek verdienen. Heideggers grondgedachte is dat de westerse filosofie en cultuur van oudsher bevangen is in wat hij 'zijns-vergetelheid' noemt. We bezinnen ons niet meer op het zijn van de wereld en van onszelf en verliezen ons in een rekenende, uitbuitende houding ten opzichte van de wereld. Deze houding heeft destructieve gevolgen voor de natuur en voor de mens zelf, die de betekenis van zijn zijn niet meer ervaart. Heideggers filosofie probeert een 'andere aanvang' voor te bereiden om, met behulp van de kunst, de bevangenheid in technische beheersing te doorbreken en te komen tot een ervaring van het wonder van het zijn.

Deze collegereeks bestaat uit twee delen van zes colleges. Het eerste deel ging over *Sein und Zeit* en het tweede deel over zijn latere denken: de geschiedenis van het denken tot en met Nietzsche, kunst en poëzie, de uitdaging van de moderne techniek.

docent: Arnold Ziegelaar is filosoof en beeldend kunstenaar. Hij publiceerde artikelen en boeken (*Aardse mystiek* (2015) en *Oorspronkelijk bewustzijn* (2016)). Zijn interesse ligt vooral bij metafysica, bewustzijnsfilosofie en kunstfilosofie. Hij probeert filosofie en kunst te verbinden via wat hij 'aardse mystiek' noemt. Voor meer informatie: www.arnoldziegelaar.nl.

cursusdata: 4, 11, 18 en 25 maart; 1 en 8 april 2025 (6)
tijd: Dinsdag 13.15 - 15.00 uur
locatie: Hogeschool Utrecht-Amersfoort, De Nieuwe Poort 21, 3812 PA Amersfoort.
studiemateriaal: Syllabus
cursusgeld: € 220

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

HVO
Utrecht

**cursussen
in Nijmegen**

Gelre als hertogdom

Bewogen eeuwen van bloei

Kroniek van Gelre.
De hertog van
Gelre met Valkhof-
burcht en kasteel
Rosendaal.
Collectie Huis
Bergh, inv.
nr.2095.

Het verhaal van Gelre is veel minder bekend dan dat van Holland en Brabant. Maar in de geschiedenis van Nederland voor het tot eenheid kwam, speelde Gelre een belangrijke rol als regio waar de Hanze tot bloei kwam, de Moderne Devotie een belangrijke rol speelde en waar de eerste bij naam bekende schilders uit het huidige Nederland hun loopbaan begonnen. Gelre was als graafschap omstreeks 1100 ontstaan in het stroomgebied van

de Maas, de Rijn, de Waal en de IJssel. In 1339 werd het verheven tot hertogdom. In politiek opzicht was het hertogdom tot grote bloei gekomen. De twee eeuwen die volgden kenden niet alleen bloei in politiek, economisch en cultureel opzicht, maar kenden ook een lange reeks van vaak hevige conflicten over de opvolging en over de vraag wie feitelijk de macht had: de hertog of de steden.

Deze cursus gaat over die bewogen geschiedenis, de personen die haar vormgaven en over de rijke cultuur in het land van de grote rivieren dat bij uitstek internationaal georiënteerd was. De op één na laatste bijeenkomst bestaat uit een excursie naar middeleeuws Nijmegen.

docenten:

Maartje A.B MA. Promovendus Geschiedenis aan de Radboud Universiteit, doet onderzoek naar communicatie tussen Hanze-steden. Dr. Rudolf Bosch, archivaris Streekarchivariaat Noord-West Veluwe. Gepromoveerd op onderzoek naar de stedelijke financiën in Gelderse steden van ca. 1350 tot 1550. Auteur van *Gelre als hertogdom*, onderdeel van deel twee van *Verhaal van Gelderland*.

Prof. dr. Johan Oosterman, hoogleraar Oudere Nederlandse letterkunde aan de Radboud Universiteit, initiator van een project rond hertogin Maria van Gelre en haar gebedenboek en auteur van *Gelre als hertogdom*, onderdeel van deel twee van *Verhaal van Gelderland*.

cursusdata:

4, 11 en 18 februari; 4, 11, 18 en 25 maart; 1 april 2025 (8)

tijd:

Dinsdag 10.30 - 12.15 uur

locatie:

Sanadome Hotel & Spa Nijmegen, Weg door Jonkerbos 90, 6532 SZ Nijmegen.

studiemateriaal:

Aanbevolen: Dolly Verhoeven e.a. (2022). *Verhaal van Gelderland van 1025 tot 1543. Gelderland als zelfstandig graafschap en hertogdom*. Amsterdam, Boom.

cursusgeld:

€ 280

Kunst van de 'duistere' middeleeuwen

Kunst in een periode van chaos, vernieuwing en licht (400-1100)

Lotharius-processiekruis met Romeinse camee van keizer Augustus, Rijnland, ca. 1000

Deze cursus is het tweede deel van de leergang 'Kunstgeschiedenis'.

In 476 is de val van Rome een feit: de barbaar Odoaker zet de keizer van Rome af en laat zich kronen tot Rex Italiae. Hiermee eindigt traditiegetrouw de antieke beschaving, beginnen de 'duistere' middeleeuwen en vervalt Europa tot barbarij. Dat is althans de opvatting. Maar klopt dat beeld? Roerig is het wel. Op drift geraakte Goten, Vandalen, Angelen, Saksen en Franken trekken door Europa. Hunnen en Slaven stuwen hen vanuit het oosten naar het westen op. Arabieren vestigen

zich in Spanje, terwijl Noormannen huishouden langs kusten waar ze zich steeds vaker vestigen.

Deze migratiestromen brengen diepgaande veranderingen teweeg en maken dat wat er aan Romeinse beschaving rest met de grond gelijk. Zo is vaak de gedachte. Maar behoeft dat beeld geen nuancering? Jazeker. Kunstvoorwerpen werpen namelijk een ander licht op de zaak. Nieuwe ideeën en religieuze opvattingen drijven de verschillende volkeren vaak tot grote artistieke prestaties. Prestaties die, nadat de grootste onrust is geluwd, zullen smelten tot dat wat we de romaanse kunst noemen.

docent:

Dr. Kathleen Nieuwenhuisen is kunst- en cultuurhistoricus. Zij doceert sinds 2000 kunstgeschiedenis aan verschillende universiteiten en HOVO-instellingen en werd in 2011 genomineerd voor de Onderwijsprijs van de Universiteit Utrecht. In 2013 richt zij art+context op, haar bureau voor kunst- en cultuurgeschiedenis in Amsterdam (www.artcontext.nl).

voorkennis:

Passieve kennis van de Engelse taal voor het lezen van de aanbevolen literatuur en online artikelen.

cursusdata:

3, 10 en 17 februari; 3, 10, 24 en 31 maart 2025 (7)

tijd:

Maandag 10.30 - 12.15 uur

locatie:

Sanadome Hotel & Spa Nijmegen, Weg door Jonkerbos 90, 6532 SZ Nijmegen.

studiemateriaal:

Zeer gewenst: Ernst Gombrich, *The Story of Art*, Londen 1995/2006 (zestiende herziene versie. Nederlandse vertaling: *Eeuwige schoonheid*). Cursusboek van deze leergang; Aanbevolen: Lawrence Nees, *Early Medieval Art*, Oxford University Press 2002, ISBN 9780192842435.

cursusgeld:

€ 250

Geschiedenis van de klassieke muziek - deel drie

Classicisme en de romantiek

In deel drie van de leergang 'Geschiedenis van de klassieke muziek' wordt het einde van barok en rococo toegelicht. Rond 1750 ontstond De Verlichting: de stroming waarin het rationalisme centraal stond. De toonaangevende stroming in de muziek was toen wat nu bekend staat als de klassieke muziek, met als belangrijkste componisten Haydn,

Mozart en (de jonge!) Beethoven. In de muziekgeschiedenis wordt de muziek tussen (ongeveer) 1775 en 1815 als klassiek bestempeld.

De romantiek is de stroming die als een tegenbeweging ontstaat op de Verlichting. In de romantiek staat het gevoel centraal. De romantiek ontsproot aan een revolutionaire tijdgeest, waarin vrijheidsdrang een belangrijke factor was en werd als eerste in de literatuur toegepast (Duitse schrijvers als Goethe, Schiller, Heine). In de literatuur is het individuele, het eigen beleven dus het eerste te zien.

Deze cursus is het derde deel van de leergang 'Geschiedenis van de klassieke muziek'.

De belangrijkste en meest bepalende genres voor beide periodes zijn de symfoniesonate, het strijkkwartet (met daarbij voor wat betreft de vocale muziek het kunstlied) en de concertaria. Daarnaast zijn de opera seria, opera buffa en opera comique, de voortzetting van missen, het oratorium en ten slotte de solo-concerten belangrijk.

docent: Joop van Velzen, MSc MA, muziekhistoricus
cursusdata: 11, 18 en 25 maart; 1, 8, 15 en 22 april; 6 mei 2025 (8)
tijd: Dinsdag 10.30 - 12.15 uur
locatie: Sanadome Hotel & Spa Nijmegen, Weg door Jonkerbos 90, 6532 SZ Nijmegen.
cursusgeld: € 280

Zingeving in een seculiere tijd

Over zin, betekenis en waarde

Volgens de neuroloog en psychiater Victor Frankl raakt de zoektocht naar betekenis of een zinvol bestaan aan een fundamentele behoefte. Lange tijd was zingeving in het Westen vooral het domein van religie, vaak gekoppeld aan het vooruitzicht van een hiernamaals. In onze steeds verder seculariserende samenleving speelt religie echter een steeds minder grote rol, terwijl de zingevingsvraag niet verdwijnt. Dat plaatst ons voor een uitdaging, want hoe geven we betekenis aan ons leven? Of wat zijn de voorwaarden voor een zinvol bestaan? Kunnen we daarbij zonder religie? Kunnen we toch nog wat leren van religie? Of moeten we juist te rade gaan bij filosofen? De zingevingsvraag is een vraag voor het individu, maar ook een maatschappelijke vraag. In samenwerking met

museumpark Orientalis gaan we te rade bij filosofen, theologen en religiewetenschappers. Er is onder meer aandacht voor wat we in een seculiere tijd van religie, uit Oost en West, en van filosofen kunnen leren en ons kan helpen in deze zoektocht. Ook horen we hoe Orientalis tracht invulling te geven aan hun missie om 'ruimte te bieden om stil te staan bij de kunst van bezinning en de zoektocht naar de betekenis van het leven.'

---

docenten:	Prof. dr. Christa Anbeek (theologe), prof. dr. Peter Nissen (theoloog, kerkhistoricus), prof. dr. Paul van der Velde (hoogleraar Aziatische religies), drs. Walter Hamers (voorzitter Museumpark Orientalis), Robert Keurntjes MA (filosoof) en Louis de Mast (filosoof).
cursusdata:	7, 14, 21 en 28 maart; 4, 11, 18 en 25 april 2025 (8)
tijd:	Vrijdag 13.30 - 15.30 uur
locatie:	Museumpark Orientalis, Profetenlaan 2, 6564 BL Heilig Landstichting.
cursusgeld:	€ 280

Canada: een zeer populair, maar onbekend land

De geschiedenis van Canada in de schaduw van de Verenigde Staten

Voor velen is Canada een prachtig land met een schitterende natuur, overweldigende steden en een hoge levensstandaard voor een multi-culturele bevolking met goede sociale voorzieningen. Een gedroomd land bij uitstek. Allemaal juist, maar ook weer niet. De geschiedenis van Canada staat bol van de tegenstellingen tussen stad en

platteland, tussen het federale gezag in Ottawa en de provincies, met name Quebec, tussen de First Nations en de 'indringers', tussen de Frans- en Engelstaligen, tussen rijk en arm. Tegenwoordig worden deze tegenstellingen verder vergroot met de komst van nieuwe immigranten uit China, Oost-Azië, Afrika en Midden- en Zuid-Amerika. De bekendste en grootste tegenstelling is echter die tussen Canada en de machtige zuiderbuur, de Verenigde Staten. Vanaf de Onafhankelijkheidsoorlog hebben de Amerikanen geprobeerd Canada politiek of economisch te onderwerpen. De geschiedenis van beide landen is onvermijdelijk met elkaar verbonden.

Canada heeft zijn onafhankelijkheid en identiteit aan deze 'eeuwige' tegenstelling te danken. Je kunt je zelfs afvragen of Canada dankzij of ondanks de invloed van de Verenigde Staten ontstaan is. De grote vraag is tegenwoordig of Canada zijn eigenheid en zelfstandigheid weet te behouden of dat het land steeds meer 'veramerikaniseert'.

---

docent: Dr. Jac Geurts was tot zijn pensionering verbonden aan de afdelingen Geschiedenis en Amerikanistiek van de Radboud Universiteit Nijmegen.

cursusdata: 27 januari; 3, 10, 17 en 24 februari; 10 en 17 maart 2025 (7)

tijd: Maandag 13.00 - 14.45 uur

locatie: Sanadome Hotel & Spa Nijmegen, Weg door Jonkerbos 90, 6532 SZ Nijmegen.

studiemateriaal: Gedurende de cursus worden veel relevante boeken getoond. Voor een eerste kennismaking: Desmond Morton, *A Short History of Canada* (7th Edition) Toronto 2017; of John Herd Thompson and Stephen J. Randall, *Canada and the United States: Ambivalent Allies* (4th Edition) Montreal-Kingston 2008.

cursusgeld: € 250

Sterren: juwelen aan de hemel

Een stervende ster op een afstand van 650 lichtjaar.

De lichtpuntjes die in de nacht aan de hemel verschijnen kennen wij als sterren. Maar het zijn eigenlijk allemaal zonnen: grote gloeiende gasbollen die een ongelooflijke hoeveelheid licht uitstralen. Deze zonnen of sterren ontstaan uit gigantische kosmische gaswolken, met duizenden tegelijk. Ook de zon is uit zo'n gaswolk geboren. De zon is de ster die het dichtst bij de aarde staat en het centrum van het zonnestelsel vormt. De zon kan negen miljard jaar oud

worden en is nu op de helft van zijn leven. Aan het eind van zijn leven blaast hij de buitenlagen uit en een kleine witte dwerg wordt achtergelaten. Zwaardere sterren dan de zon leven korter en sterven met een explosie, waarna een neutronenster overblijft of soms een zwart gat! Al die processen kunnen we bestuderen met aardse en ruimtetelescopen.

In deze cursus wordt dieper ingegaan op wat sterren zijn. Hoe ontstaan sterren, hoe lang leven ze en als sterren zoals de zon sterven, wat gebeurt er daarna dan met de aarde? Ontdek het allemaal in deze cursus.

docent:

Prof. Henny Lamers is emeritus hoogleraar astrofysica en ruimte onderzoek. Lamers is lid van de KNAW en erelid van de American Astronomical Society. Hij gaf sterrenkundecolleges en HOVO-cursussen aan verschillende universiteiten en meer dan 900 populaire lezingen in binnen en buitenland.

voorkennis:

De cursus is bedoeld voor nieuwsgierige mensen, zonder voorkennis van natuur of sterrenkunde.

cursusdata:

18 februari; 4, 11, 18 en 25 maart; 8, 15 en 22 april 2025 (8)

tijd:

Dinsdag 13.00 - 14.45 uur

locatie:

Sanadome Hotel & Spa Nijmegen, Weg door Jonkerbos 90, 6532 SZ Nijmegen.

studiemateriaal:

Voor elk college ontvangen de cursisten per email de hand-outs van dat college.

cursusgeld:

€ 280

Gevaarlijk denken

Hoe je met de hamer filosofeert

Een reeks van acht bijeenkomsten waarin vermeende zekerheden onder handen worden genomen. Aannames die ons bevalen, een prettig gevoel geven, onbetwistbaar lijken. Maar waar je ook het nodige tegenin kunt brengen. De rode draad door deze cursus is het laatste boek dat Nietzsche bij volle bewustzijn afleverde: *Afgodenschemering – Of hoe men met de hamer filosofeert* (1888). Hierin gaat hij veel heilige huisjes van zijn tijd te lijf die ook vandaag de dag nog vaak overeind staan: het geloof in de macht van de rede over emoties; het idee dat de mens in de geschiedenis steeds verder vooruitgaat; of de idealen van gelijkheid, individualisme en democratie.

De vraag is hoe Nietzsches briljant geformuleerde, maar moreel contro-versiële kritiek, ons kan helpen om 'het ware' en 'het goede' te benaderen. Met andere woorden: kunnen wij zijn vlijmscherpe tegenspraak gebruiken om te ontdekken wat er wel of niet klopt aan ons denken en doen? En zo dus dat denken en doen waarachtiger én doeltreffender maken? Hoe negatief Nietzsches werk vanuit onze tijd ook soms mag lijken: wij kunnen er ongetwijfeld positief en constructief gebruik van maken. Dat is in elk geval de inzet van deze cursus *Filosoferen met de hamer*.

---

docent:

Dr. Remko van Broekhoven is zelfstandig filosoof. Hij promoveerde in 2016 aan de Universiteit Utrecht. Bij HOVO gaf hij eerder onder meer de cursussen *Politieke Filosofie*, *Stoïcijnse Denken & Doen* en *Oosterse Wijsheid Hier en Nu*.

cursusdata:

6, 13 en 20 februari; 6, 13, 20 en 27 maart; 3 april 2025 (8)

tijd:

Donderdag 13.00 - 14.45 uur

locatie:

Sanadome Hotel & Spa Nijmegen, Weg door Jonkerbos 90, 6532 SZ Nijmegen.

studiemateriaal:

Aanbevolen: Friedrich Nietzsche, (2007). *Afgodenschemering*. Amsterdam: De Arbeiderspers. Na afloop van de colleges mailt de docent zowel pdf's van zijn presentaties, als links ter inspiratie en verwerking.

cursusgeld:

€ 280

HVO
Utrecht

cursussen
in Rotterdam

5000 jaar taalverleden van Nederland

Van steppevolkeren tot multiculturele samenleving

De taalgeschiedenis en de algemene geschiedenis van wat later Nederland ging heten, zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Wie deze geschiedenis wil bestuderen moet ook wat afweten van de taalgeschiedenis en wie taalgeschiedenis wil bestuderen kan niet zonder kennis

van de algemene geschiedenis. De wieg van onze taalgeschiedenis vinden we vijfduizend jaar geleden, toen een steppenvolk uit Oost-Europa aan de Noordzeekust aankwam...

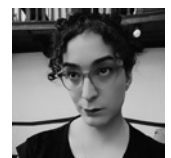
Maak in deze cursus kennis met de rijkdom van het Nederlandse taalverleden en krijg een antwoord op de vragen:

- Wat gebeurde er met de taal van de hunebedbouwers?
- Wat voor sporen zijn er in de Lage Landen van het Keltisch en waarom is dit van belang voor het Nederlands?
- Welke talen werden er in de middeleeuwen in Nederland gesproken?
- In welke omstandigheden ontstonden de eerste dialecten van het Nederlands?
- Hoe kunnen we de uitspraak van het Nederlands van de zeventiende eeuw reconstrueren?
- Kunnen we de ontwikkeling van het toekomstige Nederlands voorspellen?

Aan het einde van deze cursus heeft u een introductie gekregen tot het taalverleden van het Nederlands en bent u bekend met de wetenschappelijke discussies die op dit moment over dit onderwerp gaande zijn.

---

docent:	Dr. Alexia Kerkhof (voormalig universitair docent Universiteit Leiden, wetenschappelijk medewerker Fryske Akademy)
cursusdata:	13 en 20 februari; 6, 13, 20 en 27 maart; 3 en 10 april 2025 (8)
tijd:	Donderdag 11.15 - 13.00 uur
locatie:	Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl .
cursusgeld:	€ 280

De fascinerende wereld van de rechtsgeschiedenis

Antoon Claeissens
(1536-1613,
Brugge), *Justitia
overwint de zeven
hoofdzonden*,
zestiende eeuw.

Stap in de boeiende wereld van de rechtsgeschiedenis, waar de eeuwenoude wortels van ons moderne rechtssysteem worden onthuld. Tijdens deze colleges worden verschillende aspecten van de (rechts)historische wereld verkend en ondersteund door authentieke bronnen.

Het Romeinse Recht is de ruggengraat van het Europees Recht en fungeert als de gemeenschappelijke basis van het continentaal-Europese recht. Het heeft diepe sporen nagelaten in ons huidige rechtssysteem.

Tijdens de klassieke periode (100 v. Chr. - 250 n. Chr.) bloeide het Romeinse recht op en werden de fundamenteën gelegd voor onze moderne wetgeving. Onder andere komt aan bod de bijzondere rol van de *praetor*, het ontstaan van de Romeinse rechtswetenschap en de uitleg van verschillende private delicten. Speciale aandacht gaat uit naar de Lex Aquilia (± 286 v. Chr.) voor een beter inzicht in de vormen van aansprakelijkheid. Ook wordt de juridische landschappen van het Principaat (27 v. Chr. - 284 n. Chr.) en het Dominaat (284 n. Chr. - 476 n. Chr.) verder verkend.

Een hoogtepunt in deze reis door de Oudheid is de monumentale wetgeving van keizer Justinianus (528-534) die tot op de dag van vandaag van groot belang is. De reis door de tijd wordt vervolgd via de Middeleeuwen, de periode van het Humanisme en van de Codificatie.

docent:

Mr. dr. Emese von Bóné is rechtshistorica. Zij is gepromoveerd aan de Erasmus School of Law van de Erasmus Universiteit Rotterdam op de geschiedenis van het familierecht in de Napoleontische tijd. Zij doet onderzoek naar laagdrempelige rechtspraak (type 'Rijdende rechter'). In dit verband zat zij in de begeleidingscommissie van het WODC van het Ministerie van Justitie. Zij verzorgt in binnen- en buitenland colleges en publiceert over diverse onderwerpen uit de rechtsgeschiedenis (familierecht, constitutionele geschiedenis, vrouwengeschiedenis, opera & recht).

cursusdata:

7, 14, 21 en 28 maart; 4, 11 en 25 april; 9 mei 2025 (8)

tijd:

Vrijdag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Zeer gewenst: R. Feenstra, *Vergelding en Vergoeding*, Kluwer, Deventer 2002; W.J. Zwalm, *Beknopte geschiedenis van het Romeinse recht*, Boom Juridisch 2003.

cursusgeld:

€ 280

Een culinaire tijdreis

Hoe de tijdgeest op ons bord weerspiegeld wordt

Vanaf de Oudheid zijn er op het gebied van de vleesconsumptie patronen ontstaan, die tot op de dag van vandaag behouden zijn gebleven. Zo is de bio-industrie letterlijk zo oud als de weg naar Rome en was vegetarisme ook toen al de tegenhanger van liederlijke vleesconsumptie. Het koketteren met topkoks was in de renaissance ook al bon ton: als stervoetballers werden de meesterkoks van het ene naar het andere hof getransfereerd. En wie macht had, liet dat graag aan tafel zien; zoals de Sjah van Perzië, die daar letterlijk en figuurlijk een hoge prijs voor moest

betalen. Tegelijkertijd hebben er ook grote omwentelingen plaatsgevonden: vanaf de zeventiende eeuw werd eten voor de elite letterlijk grenzeloos. Een trend die met de globalisering is gedemocratiseerd. De Thai op de hoek van de straat, een stroopwafel bij Delta Airlines en de wereldburger heeft een wereldsmaak.

Op dit moment staan we op de drempel van een hervorming die door biotechnologie en het grote geld wordt gestuurd. Bill Gates en multinationals als Bayer/Monsanto investeren tientallen miljarden in genetisch gemodificeerde zaden en 'lab grown meat', oftewel kweekvlees. Tegenstanders hekelen dit naar hun zeggen Frankensteinvodsel.

Kortom: in een paar duizend jaar is er veel veranderd op onze borden, maar heeft ook verrassend veel de tand des tijds doorstaan! Maak in deze cursus een culinaire tijdreis. Een fascinerende én lekkere reis waarin de tijdgeest op het bord weerspiegeld wordt.

---

docent:

Drs. Barbera Sonneveldt studeerde (contemporaine) Geschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen en omschrijft zichzelf als een historicus en een gepatenteerde lekkerbek. Haar passie voor geschiedenis en de gastronomie heeft ze gecombineerd en ze verzorgt onder meer culinaire tijdreizen, of te wel lezingen en cursussen, door het hele land.

cursusdata:

11 en 18 februari; 4 en 11 maart 2025 (4)

tijd:

Dinsdag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Aanbevolen: Wina Born (1989) – *Eten door de eeuwen heen*. Te verkrijgen via www.dbnl.org/tekst/born009eten01_01.

cursusgeld:

€ 150

De oude Grieken, steeds weer anders

Een kennismaking

Tempel van
Concordia

In de achttiende eeuw ontdekten de West-Europeanen het oude Griekenland. Niet de Romeinen, maar de Grieken golden voortaan als hét voorbeeld voor iedereen die beschaafd wilde zijn. En omdat het idee van beschaving evolueerde, veranderden ook de eigenschappen die West-Europa toeschreef aan de oude Grieken. Zo was Griekenland steeds weer anders. Voor die voortdurende verandering bestaat nog een tweede verklaring.

Griekenland werd steeds meer onderzocht. Tekstwetenschappers, oudheidkundigen, archeologen, antropologen, DNA-specialisten: allerlei onderzoekers houden zich ermee bezig. Zo verwerven we steeds meer data over de oude wereld. En ook daardoor is Griekenland steeds opnieuw anders. Een antieke cultuur die al eeuwen wetenschappelijk is onderzocht, schets je niet in acht lessen. De docent hoopt echter enkele belangrijke thema's te kunnen behandelen: de democratie bijvoorbeeld, maar ook de diverse 'eerstes', de poëzie van Homeros en manieren om te kijken naar de befaamde Griekse mythen. Steeds zullen we zien hoe tekststudie, archeologie en antropologie elkaar aanvullen en corrigeren. Tot slot hoopt de docent de wisselwerking uit te leggen tussen enerzijds het veranderende heden, met zijn altijd nieuwe vragen, en anderzijds de verwerving van data. Tot slot wil hij tonen hoe de bestudering van de Oudheid zélf zich blijft vernieuwen.

docent:

Drs. Jona Lendering studeerde geschiedenis in Leiden en oudheidkunde aan de Amsterdamse Vrije Universiteit. Hij nam deel aan archeologische opgravingen in Nederland en Griekenland, is de auteur van een dozijn boeken en was in 2004 medeoprichter van Livius.

cursusdata:

17 februari; 3, 10, 17, 24 en 31 maart; 7 en 14 april 2025 (8)

tijd:

Maandag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Pdf met vertaalde teksten wordt toegestuurd.

cursusgeld:

€ 280

Geschiedenis van de klassieke muziek - deel vier

Een 'Nieuwe Tijd': Muzikaal impressionisme en expressionisme

In deel vier van de leergang 'Geschiedenis van de klassieke muziek' wordt de muziek van de 'nationale scholen' uit de late romantiek en van het impressionisme behandeld. Opnieuw herkenbare en bijna 'organische' doorontwikkelingen vanuit eerdere periodes, waardoor inzicht ontstaat in een chronologisch verloop van de belangrijkste muzikale ont-

wikkelingen. Uitgangspunt blijft de evolutie door de eeuwen heen van zowel de geestelijke als de wereldlijke genres.

Claude Debussy en Maurice Ravel werkten graag met 'afwijkende' toonreeksen; akkoorden waren niet langer drieklanken, maar vier-, vijf of zes klanken. Er is een duidelijke voorkeur voor gedempte klanken, zodat een mysterieus effect ontstaat.

In vrijwel alle kunsten ontstond er tussen 1900 en 1914 een breuk met het verleden. Het expressionisme is een rebellie en van onvrede met het bestaande. Het ging niet langer om het schetsen van de verschijningsvorm, maar om het innerlijke. Componisten zetten zich af tegen een burgermaatschappij die zich tevreden stelt met oppervlakkigheid en dubbele moraal, tegen aanpassing en bevallige schijn. Zo ontstaat muziek die niet bedoeld is om prettig in het gehoor te liggen, maar om zo indringend mogelijk uitdrukking te geven aan gevoelens. Bekende componisten uit deze periode zijn Arnold Schönberg, Igor Stravinsky, Bela Bartók en Paul Hindemith.

Deze cursus is
deel vier van
de leergang
'Geschiedenis
van de klassieke
muziek'

docent: Joop van Velzen, MSc MA, muziekhistoricus
cursusdata: 12 en 26 maart; 2, 9, 16 en 23 april; 7 en 14 mei 2025 (8)
tijd: Woensdag 13.15 - 15.00 uur
locatie: Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.
cursusgeld: € 280

Het toppunt bereikt

Kunst van de hoge renaissance in Italië, Duitsland en de Nederlanden (zestiende eeuw)

Ignudo van Michelangelo, Sixtijnse kapel (1508-1512)

Het is hoogrenaissance in Italië. Kunstenaars bouwen voort op de fundamenteën die in de vroege renaissance zijn gelegd. De belangstelling voor de klassieke oudheid werkt onverminderd door, net als de ontwikkeling van het wetenschappelijk perspectief, het zoeken naar de ideale compositie en het streven naar de perfecte weergave van de menselijke anatomie. Niet één stijl overheerst. Regionale verschillen doen zich gelden in Florence, Rome en Venetië en de toonaangevende culturele centra in het zuiden. Wel is er één constante: de verbazingwekkende hoge kwaliteit.

Leonardo da Vinci, Michelangelo en Rafaël bereiken de status van internationale supersterren. Zij belichamen de veelzijdig ontwikkelde renaissance-mens. Met hen lijkt het toppunt van

de Westerse kunstgeschiedenis bereikt. Wie kan de Grote Drie nog overtreffen? Ondertussen zitten kunstenaars in Noord-Europa ook niet stil. Vanuit Nürnberg breekt Albrecht Dürer als eerste internationaal door met een nieuw en winstgevend medium: prenten, waarin hij de verworvenheden van de renaissance ten noorden van de Alpen verspreidt. Los daarvan vaart Jeroen Bosch, met zijn fantastische en verontrustende details, op bijzonder originele en macabere wijze een eigen koers. Daarbij schildert hij soms letterlijke vertalingen van metaforen uit de Bijbel. Welke artistieke doelstellingen drijven de kunstenaars in deze periode tot grote hoogte?

Deze cursus is deel vier van de achtjarige leergang 'Kunstgeschiedenis'

docent:

Dr. Kathleen Nieuwenhuis is kunst- en cultuurhistoricus. Zij doceert sinds 2000 kunstgeschiedenis aan verschillende universiteiten en HOVO-instellingen en werd in 2011 genomineerd voor de Onderwijsprijs van de Universiteit Utrecht. In 2013 richtte zij art+context op, haar bureau voor kunst- en cultuurgeschiedenis in Amsterdam (artcontext.nl).

voorkennis:

Passieve kennis van de Engelse taal voor het lezen van de aanbevolen literatuur en online artikelen.

cursusdata:

7, 14 en 21 februari; 7, 14 en 28 maart 2025 (6)

tijd:

Vrijdag 11.15 - 13.00 uur

locatie:

Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Zeer gewenst: E.H. Gombrich (1995/2006), *The Story of Art*, Londen: Phaidon, zestiende en herziene druk (Nederlandse vertaling: *Eeuwige schoonheid*). Cursusboek van de leergang; Online artikelen en de powerpoints van de colleges (als dat niet in strijd is met de auteursrechten); Facultatieve literatuurlijst ter verdieping.

cursusgeld:

€ 220

De mens als vraag naar de mens

Humanisme en religie in het denken van de vroege middeleeuwen:

Van Augustinus naar Averroës

Tweeluik van Joseph Beuys - *Opfer und Erlösung*, 1951

In de leergang 'De mens als vraag naar de mens' wordt de geschiedenis van humanisme en religie bestudeerd. We concentreren ons daarbij op de joodse, christelijke en islamitische tradities, die samen met het humanisme de Westerse cultuur van hun stempel hebben voorzien. Die spannende geschiedenis van de verbinding tussen humanisme en religie is al oud, beslaat zo'n 25 eeuwen en gaat terug tot de klassieke oudheid. Telkens passeren

acht bekende denkers – filosofen en theologen – de revue. Uitgelicht wordt hoe hun werk bewust of onbewust laveert tussen het spirituele en aardse, een religieuze en een seculiere visie op het leven en op de wereld. Daarnaast wordt ook ontdekt dat het geloof in de mens noch het afscheid van de goden nieuwe waarheden en zekerheden opleveren. Integendeel: de mens wordt voor zichzelf meer en meer een vraag.

In deze cursus staan de volgende acht denkers centraal: Augustinus, Pseudo-Dionysius de Areopagiet, Al-Basri, Rabia en het soefisme, Sa'adya Gaon, Abelardus, Bernard van Clairvaux, en Averroës. De cursus bestaat uit interactieve colleges waarin fragmenten van de behandelde denkers worden bestudeerd. Het fraaie boek *25 Eeuwen theologie* dient daarbij als handleiding. Het geheel wordt geïllustreerd met beeld en muziek.

Deze cursus is het tweede deel van de zesdelige leergang 'De mens als vraag naar de mens: Denkers tussen humanisme en religie in de westerse cultuurgeschiedenis' maar kan ook goed los gevolgd worden.

docent:

Prof. dr. Laurens ten Kate is universitair hoofddocent Filosofie en Religiewetenschap en bijzonder hoogleraar Vrijzinnige religiositeit en humanisme, beide aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

cursusdata:

7, 14 en 21 februari; 7, 14, 21 en 28 maart; 4 april 2025 (8)

tijd:

Vrijdag 15.15 - 17.00 uur

locatie:

Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Zeer gewenst: Laurens ten Kate, Marcel Poorthuis (red.) (2017), *25 Eeuwen theologie. Teksten en toelichtingen*. Amsterdam: Boom. Na elke bijeenkomst wordt een PowerPointpresentatie digitaal toegestuurd.

cursusgeld:

€ 280

Mainport Rotterdam: verleden, heden, toekomst

Wat zijn de uitdagingen voor het Rotterdamse Haven- en Industriecomplex?

Politie & RPA-
vaartuig voor de Kop
van Zuid (Fotograaf:
Leon Willems)

Hoe ziet de toekomst van de Rotterdamse haven eruit? Wat zijn de uitdagingen en hoe kan en wil Rotterdam als grootste haven van Europa ook in de verre toekomst onderscheidend, commercieel aantrekkelijk en duurzaam zijn?

In Rotterdam wordt continu gewerkt aan een antwoord op de vraag hoe de haven slimmer, efficiënter, beter en duurzamer kan worden. Deze cursus gaat van start in het World Port Center Rotterdam op de Kop van Zuid. Eerst wordt kennisgemaakt

met het Rotterdamse Haven- en Industriecomplex. Vervolgens wordt een toelichting gegeven op de cursusonderdelen en de diverse docenten. Hierna komen diverse thema's aan bod, waaronder de belangrijke rol van de Havenmeester, de rol van de containers, de grondstof waar Rotterdam op drijft en de noodzakelijke transitie die al in volle gang zijn. Want hoe verloopt de energietransitie en de weg naar een CO₂-vrije haven? Ook wordt de rol van digitalisering onder de loep genomen. Ontdek meer over de slimme haven en sociale innovatie, want ook in de haven van de toekomst maken mensen het verschil! De cursus wordt afgesloten met een bezoek aan het nieuwe havenervaringscentrum Portlantis, waar men live de toekomst van de haven kan zien ontstaan.

Deze cursus is tot stand gekomen in samenwerking met het Havenbedrijf Rotterdam.

docenten:

Deze cursus wordt onder meer verzorgd door: Drs. Henk de Bruijn, voormalig hoofd Strategie Havenbedrijf Rotterdam; Dr. Bart Kuipers, senior onderzoeker Havenconomie EUR; Harry Ausems, director Optichem en gastdocent EUR; Ir. Nico van Dooren, director New Business Development Havenbedrijf Rotterdam; Drs. Wouter Buck, manager Klant Digitaal Havenbedrijf Rotterdam; Dr. René Rotmans, programmamanager Sociale Innovatie Havenbedrijf Rotterdam; Dr. Maurice Jansen, senior onderzoeker en business developer bij Erasmus UPT

cursusdata:

tijd:

Donderdag 11.15 - 13.00 uur, behalve laatste cursusdeel bezoek aan Portlantis Maasvlakte Rotterdam

locatie:

Deze cursus wordt op verschillende locaties in Rotterdam georganiseerd: World Port Center Rotterdam; Hogeschool Rotterdam; Havenervaringscentrum Portlantis. Voor het bezoek aan Portlantis wordt vervoer geregeld.

cursusgeld:

€ 280 (inclusief vervoer naar en entree voor Portlantis)

Op ontdekkingstocht in de Zuidelijke Kaukasus

Cultuurhistorische kennismaking met Georgië, Armenië en Azerbeidzjan

Het Sevan-klooster uit de negende eeuw, gelegen aan het Sevanmeer in Armenië

De Zuidelijke Kaukasus behoort tot de minst bekende regio's van Europa. Toch liggen in Georgië en Armenië de hoogste bergtoppen van ons werelddeel (boven 5000 meter) en vind je er de oudste bouwwerken uit de christelijke cultuur. In Azerbeidzjan is de bevolking juist islamitisch en nauw gelieerd aan Turkije. De regio ligt onder de rook van Rusland en aan de rand van Turkije en Iran, en ze vormt al eeuwenlang de grens tussen Europa en Azië.

In 1991 zijn deze landen onafhankelijk geworden van de Sovjet-Unie en kunnen sindsdien zich weer geheel op hun eigen culturele erfgoed richten. Dit betekent ook de (gedeeltelijke) herschrijving van de eigen politieke en culturele geschiedenis. Bovendien bestaat er geen consensus over de definitieve landsgrenzen in deze regio. Hierdoor is er sprake van aanhoudende grensconflicten, zoals recent nog de annexatie van het door Armeniërs bewoonde Nagorno-Karabach door Azerbeidzjan.

In deze cursus wordt aan de hand van de politieke en culturele geschiedenis uitgebreid met deze landen kennisgemaakt. Er wordt daarbij ook dankbaar gebruikgemaakt van de rijke vruchten van de lokale literatuur, film en muziek. De cursus wordt afgesloten met een rondreis door Georgië o.l.v. van de docent (deze rondreis vindt plaats in september en is optioneel).

---

docent:

Drs. Karel Onwijn is historicus, publicist en reisleader. Hij reist sinds eind jaren tachtig door de voormalige Sovjetrepublieken en was er jarenlang correspondent voor de Nederlandse en Belgische pers. Hij geeft ook colleges (HU, LU, Radboud) en interculturele trainingen (KIT) over deze landen. Hij schreef diverse boeken, waaronder *Landenreeks Baltische landen*, *Ode aan Oekraïne*, *Standplaats Moskou* en voor Dominicusreisgidsen. Zie ook: zesdecontinent.nl.

cursusdata:

5, 12, 19 en 26 maart; 2, 9 en 16 april 2025 (7)

tijd:

Woensdag 11.15 - 13.00 uur

Locatie:

Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Tijdens de collegereeks worden wekelijks een aantal artikelen en boekfragmenten digitaal toegestuurd.

cursusgeld:

€ 250

Artificial Intelligence (AI)

Theorie en praktijk, mogelijkheden en risico's

Artificial Intelligence (AI) is een technologie die de laatste jaren steeds meer in opkomst is. De komst van ChatGPT wordt als baanbrekend gezien en de ontwikkelingen die erbij komen kijken gaan hard. Maar wat is AI nou eigenlijk? Wat kan het wel en niet? Wat zijn de succesverhalen en de mislukkingen?

In deze cursus wordt gekeken naar de algemene basisconcepten van en ontwikkelingen in het complexe domein Kunstmatige Intelligentie. Geleidelijk aan komt

in de cursus de focus meer op 'data science' te liggen en wordt er ingegaan op het doel en de werking van diverse algoritmes. Zo wordt onder meer toegelicht hoe computers werken en hoe zij door middel van AI-programma's kunnen redeneren, groeperen, gamen, leren, e.d. In plaats van de onderliggende wiskunde te bespreken, wordt volstaan met het geven van een intuïtief beeld van de werking van AI-algoritmes. Ook wordt met een AI-tool getoond hoe uit data interessante informatie kan worden gehaald.

Als we eenmaal beter begrijpen wat AI is en hoe het werkt, is het mogelijk te kijken naar maatschappelijke uitdagingen voor goed AI-gebruik. Bijvoorbeeld de rol van de wereldwijd opererende IT-bedrijven, het gebruik van algoritmes door de overheid en de positie van de eindgebruikers. Deze laatste mede door de komst van programma's zoals ChatGPT.

docent:

Prof. dr. ir. Jan van den Berg is emeritus hoogleraar Cyber Security. Vanaf 1989 was hij verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam waar hij o.a. onderzoek deed op het gebied van de Computational Intelligence en de (economische) toepassingen daarvan. In 2006 keerde hij terug naar de TU Delft waar hij zijn werk rond Data Analytics bleef vervolgen aangevuld met onderzoek op het terrein van Cyber Security. Hij werd er in 2013 benoemd tot hoogleraar. In 2015 kreeg hij ook een aanstelling als hoogleraar aan de Universiteit Leiden.

cursusdata:

10, 17, 24 en 31 maart; 7 en 14 april 2025 (6)

tijd:

Maandag 11.15 - 13.00 uur

locatie:

Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

In de PowerPointpresentaties (in pdf-format) worden links opgenomen naar (veelal openbare) bronnen met verdiepend achtergrondmateriaal, inclusief referenties naar boeken en praktische AI-tools.

cursusgeld:

€ 220

Wiskunde en spiritualiteit

De esoterische kant van de wiskunde

Haya Sophia

Het feit dat wiskundige waarheden absoluut zijn in tegenstelling tot natuurwetenschappelijke kennis, zou Pythagoras tot het idee gebracht hebben dat de beoefening van de wiskunde een spirituele activiteit is die de mens dichter bij God brengt. Daardoor beïnvloed stelde Plato dat de toekomstige leiders van de ideale staat jarenlang wiskunde moeten studeren om hun geest te richten op het Goddelijke. De gedachte dat God een superwiskundige is die de wereld op wiskundige basis heeft geschapen is dan niet ver weg. In die geest schreef Galilei dat het boek van de natuur geschreven is in de taal der wiskunde en hij heeft in de eeuwen daarna alleen maar gelijk gekregen. In de loop van de geschiedenis heeft de wiskunde ook vaak op een andere manier een rol gespeeld in een religieuze context. In de levensbeschouwing van grote wiskundigen als Descartes, Leibniz en Newton speelt de wiskunde een belangrijke rol. Spinoza schreef zijn belangrijkste werk, de *Ethica*, volgens de methode van de meetkunde. Wiskundige metaforen zijn gebruikt om God te begrijpen en religieuze ideeën hebben de ontwikkeling van de wiskunde beïnvloed. Ook de numerologie als een vorm van esoterische waarzeggerij moet in dit verband worden genoemd.

-
- docent:** Dr. ir. Teun Koetsier
- voorkennis:** Enige affiniteit met wiskunde is gewenst, maar kennis die het voortgezet onderwijs overstijgt is niet echt nodig.
- cursusdata:** 5, 12, 19 en 26 maart; 2 en 9 april 2025 (6)
- tijd:** Woensdag 13.15 - 15.00 uur
- locatie:** Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.
- studiemateriaal:** Na elk college krijgen de cursisten een samenvatting Ter oriëntatie kan men de volgende tekst lezen: www.nederlandseboekengids.com/wp-content/uploads/2017/03/Wiskunde-en-God-.pdf
- cursusgeld:** € 220

Ontwikkelingen in de levenswetenschappen

Vervolgcurcus van de leergang 'Levenswetenschappen'

Het leven is niet los te zien van de bredere (fysische) wereld om ons heen, en wat we van leven denken te weten wordt beïnvloed door allerlei (technologische) ontwikkelingen. Na de introductiecurcus Celbiologie, en de vervolgcurcussen Biotechnologie en Afweer, gaat daarom de leergang Levenswetenschappen verder met de cursus Ontwikkelingen. Thema's die aan bod komen zijn de ontwikkelingen in de astrofysica, kunstmatige intelligentie, aardwetenschappen en zelfs de sociologie.

Gedurende de twee jaar van de leergang (2023-2024) is er weer een hoop onderzoek bijgekomen op het gebied van de levenswetenschappen. Deze cursus bestaat uit vier colleges met thema's die aansluiten bij de eerdere cursussen. Bij alle behandelde onderwerpen wordt een korte opfrisronde over de betreffende biologische achtergrond gegeven, waarna de laatste ontwikkelingen binnen het desbetreffende gebied worden besproken. Bij het laatste college is er tevens volop ruimte voor inbreng door cursisten en voor extra vragen.

Deze cursus is het vierde deel van de leergang 'Levenswetenschappen'.

docent: Dr. Ruud Licht studeerde Medische biologie aan de Universiteit van Amsterdam en deed aan verschillende universiteiten onderzoek naar vaccins, auto-immuniteit, stamcellen en tissue-engineering. Momenteel richt hij zich op het geven van onderwijs en het schrijven over de wetenschap. Al is hij ook nog met regelmaat in een laboratorium te vinden.

voorkennis: Voor het volgen van deze cursus wordt geadviseerd om: op z'n minst één van de eerdere cursussen uit de leergang te hebben gevolgd; of een achtergrond in de medische/biologische hoek.

cursusdata: 12, 19 en 26 maart; 2 april 2025 (4)

tijd: Woensdag 11.15 - 13.00 uur

locatie: Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

cursusgeld: € 150

Inleiding in de psychiatrie

De fascinerende wereld van de geest

Hersenspinsels

Psychiatrie is een jong medisch specialisme en wetenschapsgebied. Het vak gaat voor sommigen gepaard met vaagheid, onbekendheid en onduidelijkheid. Anderen vinden het een boeiend fenomeen met snel veranderende ziekten en behandelingen. Het vak roept vele vragen op. Wat is normaal? Wat zijn psychiatrische aandoeningen en hoe stel je een diagnose? Hoe ontstaan psychiatrische ziekten en hoe behandel je psychiatrische aandoeningen? Deze en vele andere vragen komen in deze inleiding aan bod.

Een solide basis wordt gelegd door in te zoomen op de werkwijze van de psychiater. Hierdoor wordt inzicht gegeven in de structuur van psychische processen en wat daarin mis kan gaan. Hierbij worden de betrokken hersengebieden besproken. Vanuit deze basis worden de belangrijkste aandoeningen met hun ontstaanswijze en behandeling besproken. Psychiatrie is een breed vak en er is in de cursus ruimte voor de specialistische deelgebieden, zoals de acute psychiatrie.

De bijeenkomsten zijn interactief van aard en na afloop heeft u een duidelijk beeld van de werkwijze van de psychiater, begrip van psychiatrische aandoeningen, hun ontstaanswijze en behandeling.

---

docent:

Prof. dr. Walter van den Broek heeft 37 jaar in de psychiatrie gewerkt. Hij heeft een ruime ervaring in de patiëntenzorg. Gedurende zijn carrière heeft hij onderwijs ontwikkeld en lesgegeven aan verpleegkundige, studenten, arts-assistenten en collega's. Hij was tien jaar opleider in de psychiatrie.

cursusdata:

7, 14 en 21 februari; 7, 14 en 21 maart 2025 (6)

tijd:

Vrijdag 11.15 - 13.00 uur

locatie:

Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

cursusgeld:

€ 220

Denken over oorlog 1650-2050

Louis-François
Lejeune - *De Slag
bij Marengo* (1800)

Waarom voeren mensen oorlog? Hoe kunnen oorlogen worden voorkomen en hoe worden ze gewonnen of juist verloren? Hoe is oorlog te beschouwen als een hinderpaal of juist als een motor voor verandering van onze beschaving? In deze cursus worden de veelkleurige en fascinerende antwoorden besproken die op deze vragen zijn gegeven door een aantal bekende en onbekende denkers. Oorlog is niet alleen een gruwelijk, maar tegelijk helaas ook een nog steeds actueel fenomeen. Dat maakt het des

te belangrijker om dit verschijnsel zo goed mogelijk te begrijpen. Daarbij is oorlog niet alleen een belangrijke, maar ook een bijzonder complexe zaak. Er wordt dan ook getoond dat verschillende denkers verschillende methoden hebben gebruikt om hierop vat te krijgen. Op die manier biedt deze cursus over oorlog tegelijk een toegankelijke (hernieuwde) kennismaking met geschiedenis, filosofie, speltheorie, systeemleer, sociale psychologie en denken over kunstmatige intelligentie. We beginnen dit multidisciplinaire avontuur in het jaar 1650 met de 'grand strategy' van de Nederlandse Republiek, waarna vervolgens in afzonderlijke zittingen aan bod komen: oorlog als systeem; oorlog en vrede; oorlogsspellen; waarom soldaten (niet) doden; oorlogstrends in heden en verleden; oorlog en Kunstmatige Intelligentie in de (mogelijk nabije) toekomst.

docent:

Dr. Paul Schuurman werkte tot aan zijn pensionering in 2023 als hoofddocent geschiedenis van de wijsbegeerte aan de Erasmus School of Philosophy, Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij publiceert op het gebied van filosofie van de oorlog en vroegmoderne wijsbegeerte.

cursusdata:

11 en 18 februari; 4, 11, 18 en 25 maart; 1 april 2025 (7)

tijd:

Dinsdag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

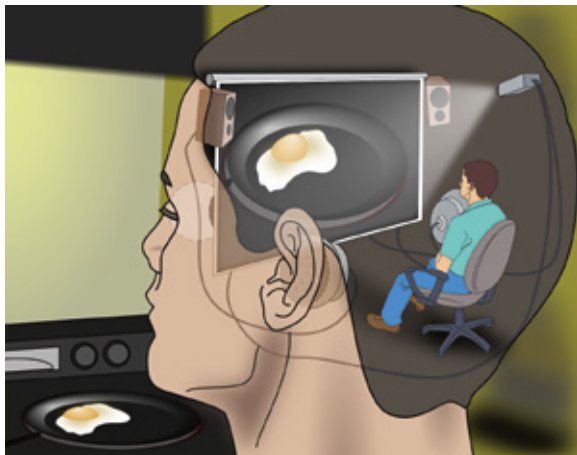
Aanbevolen literatuur: Azar Gat, *A History of Military Thought, from the Enlightenment to the Cold War* (Oxford: Oxford University Press, 2001); Paul Schuurman, *Concepts of War, 1650-1900. From Free-Rider Strategies to Survival of the Fittest* (Leiden: Brill, 2023).

cursusgeld:

€ 250

Bewustzijn, een filosofische uitdaging

...en waarom we er nog niet uit zijn

Cartesiaans theater
- het bewustzijn
aanschouwt wat
zintuigen en brein
presenteren. Bron:
Wikipedia

Dit is de eerste
cursus uit
de leergang
'philosophy
of mind', die
telkens in het
voorjaar zal
plaatsvinden.

De 'philosophy of mind' is een tak van de filosofie waarin veel aandacht bestaat voor de wetenschappelijke stand van zaken. Onderwerpen die behandeld worden zijn o.a. bewustzijn, vrije wil en persoonlijke identiteit, maar ook vragen over hoe wij elkaar begrijpen komen aan bod. Je zou kunnen zeggen dat het een filosofische benadering is van psychologische onderwerpen.

We beginnen de reeks met 'bewustzijn', wat wel beschouwd wordt als het laatste onderwerp. De cursus gaat geen antwoord geven maar we gaan verschil-

lende opties bekijken, van een dualistische verklaring (waarbij bewustzijn als onderscheiden van het lichaam wordt beschouwd) tot een materialistisch reductionistische verklaring (waarbij het mentale als niets anders wordt gezien dan fysische processen).

Er komen verschillende filosofen voorbij zoals Descartes, Daniel Dennett, David Chalmers (*The Hard Problem of Consciousness*) en Alva Noë. We zullen het hebben over epifenomenologie, panpsychisme en kwantumbewustzijn, en in hoeverre dat zinvol is. En we zullen kijken naar hoe neurowetenschappers naar bewustzijn kijken en waar zij het NCC (Neurologisch Correlaat van Bewustzijn) menen te vinden?

docent:

Robert Keurntjes MA studeerde filosofie in Nijmegen met als specialisatie cognitiefilosofie ('philosophy of mind') en verdiepte zich grondig in boeddhistische filosofie en psychologie. Hij voert een filosofische gesprekspraktijk en werkt als onafhankelijk filosofisch en historisch/genealogisch onderzoeker. Als genealoog publiceerde hij o.a. in *De Nederlandsche Leeuw* en volgde het mastercollege 'Genealogie en genetisch erfgoed' aan de Universiteit van Antwerpen bij Maarten Larmuseau. 13 en 20 februari; 6, 13, 20 en 27 maart; 3 en 10 april 2025 (8)

cursusdata:

tijd:

Donderdag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

studiemateriaal:

Digitale teksten worden een week voor de colleges digitaal beschikbaar gesteld. (enkele teksten zijn in Engels) Aanbevolen: Jolien Francken & Marc Slors (2023). *Bewustzijn*, Amsterdam: Athenaeum.

cursusgeld:

€ 280

Een nieuw Europees parlement en Europese commissie

Wat hebben de verkiezingen van het Europese parlement opgeleverd?

De nieuwe Europese Commissie heeft voor andere accenten gekozen dan de vorige. In plaats van de Green Deal staan nu de Europese Defensie Unie en de migratie-problematiek hoog op de agenda. Hoe werkt dat nu door? Wat is de rol van de nieuwe Europese Commissie en van het zojuist verkozen nieuwe Europese Parlement? En hoe beïnvloeden de lidstaten wat er in Brussel besloten wordt?

In deze cursus komen enkele concrete voorbeelden van het beleid van de Europese Unie aan de orde. Hoe gaat het bijvoorbeeld met de natuurherstelwet en hoe verloopt het

uitbreidingsproces van de EU? Welke potentiële nieuwe lidstaten voldoen aan de toelatingscriteria? Er wordt geprobeerd een overzicht te creëren van de Europese instituties en aan de hand van enkele concrete voorbeelden te laten zien hoe ze functioneren. Het wetgevingsproces is op Europees niveau nog ingewikkelder dan het in Nederland is. Dat bleek in 2023 toen onder invloed van tractoren en boze boeren een aantal wetten die de gevolgen van klimaatverandering moeten verminderen op het laatste moment weer veranderd of zelfs ingetrokken werden. Wat zijn de uitdagingen voor de EU in de komende periode van de Commissie Von der Leyen-twee?

---

docent:	Prof. dr. Meine Pieter van Dijk is econoom en werkzaam in of voor ontwikkelingslanden. Hij was hoogleraar water services management bij UNESCO-IHE in Delft en hoogleraar Urban Management bij de Erasmus Universiteit Rotterdam en sinds zijn pensioen als hoogleraar Entrepreneurship aan de Maastricht School of Management (MSM) van de Universiteit van Maastricht.	
voorkennis:	Belangstelling voor wat er in Brussel gebeurt in het kader van de Europese Unie.	
cursusdata:	6, 13, 20 en 27 maart; 3 en 10 april (6)	
tijd:	Donderdag 13.15 - 15.00 uur	
locatie:	Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl .	
studiemateriaal:	Voor het volgen van deze cursus is er geen verplicht studiemateriaal. Een aanbeveling is eventueel de boeken van Luuk van Middelaar.	
cursusgeld:	€ 220	

De geografie van het gevoel

Een filosofie van onze emoties

Een reeks van acht bijeenkomsten waarin verschillende emoties in filosofisch perspectief worden geplaatst. Ook wordt verkend hoe deze persoonlijk, maar ook maatschappelijk aan de dag treden. We kennen allemaal gevoelens als vreugde en verdriet, woede en afgunst, liefde en haat, trots en empathie, schaamte en schuldgevoel. Door de eeuwen heen hebben filosofen deze emoties geanalyseerd, vaak afgewezen en soms juist aangeprezen. Denk aan Plato en Aristoteles, Epicurus en de stoïcijnen, Spinoza of 'neo-stoïcijnen' als Martha Nussbaum en Miriam van Reijen.

Zijn emoties per definitie verwarrend en verstorend voor 'het goede leven'? Of vormen ze een broodnodig signaal dat het goed gaat, dan wel beter kan en/of moet? Of is er een tussenweg in de omgang met emoties: een waarbij er geen keuze vereist is tussen 'hoofd' en 'hart', tussen verstand of gevoel, maar waarbij we zoeken naar de beste combinatie van beide? In deze cursus wordt onder-

zocht welke aannames een rol spelen bij welke emoties; wat ze functioneel en constructief maakt, maar ook disfunctioneel en destructief kan maken; en hoe we er zowel individueel als in sociaal verband mee kunnen omgaan.

---

docent:

Dr. Remko van Broekhoven is zelfstandig filosoof. Hij promoveerde in 2016 aan de Universiteit Utrecht. Bij HOVO gaf hij eerder onder meer de cursussen *Stoïcijns Denken & Doen*, *Gevaarlijk Denken* en *Oosterse Wijsheid Hier en Nu*.

cursusdata:

7, 14, 21, 28 maart; 4 en 25 april; 9 en 16 mei (8)

tijd:

Vrijdag 13.15 - 15.00 uur

locatie:

Hogeschool Rotterdam. Zodra de locatie bekend is wordt dit vermeld op hovoutrecht.nl.

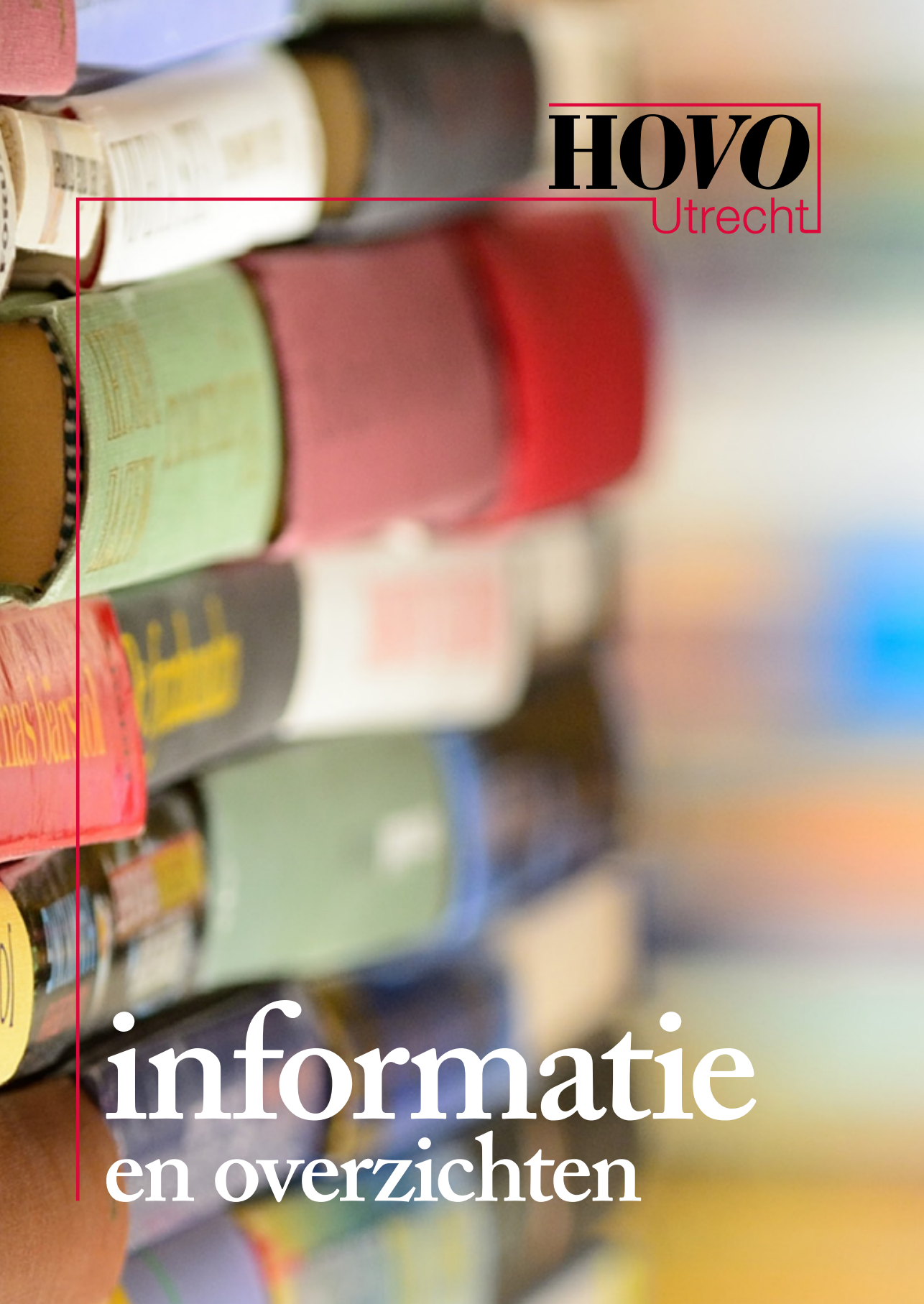
studiemateriaal:

Na afloop van de colleges mailt de docent zowel pdf's van zijn presentaties, als links ter inspiratie en verwerking.

cursusgeld:

€ 280

HVO
Utrecht

informatie en overzichten

LEERGANGEN 2025

De leergangen van HOVO Utrecht bestaan uit een serie cursussen rondom een thema of meerdere disciplines. Deze cursussen worden verspreid gegeven over meerdere semesters of cursusjaren. Uiteraard is het ook mogelijk om een cursus die deel uitmaakt van een leergang als losse cursus te volgen.

LEERGANGEN IN UTRECHT

■ KUNST EN CULTUUR

'Kunst- en cultuurgeschiedenis' – Het verhaal van de kunst – achtdelig

dr. Kathleen Nieuwenhuisen | Dinsdag

Febr-apr 2023	Deel 1: Vanuit de grotten naar Byzantium. Kunst van de prehistorie, Egyptenaren, oude Grieken, Romeinen, vroege christenen en Byzantijnen.
Sept-nov 2023	Deel 2: Kunst van de 'duistere' middeleeuwen. Een periode van vernieuwing in Europa (vijfde tot elfde eeuw)
Febr-apr 2024	Deel 3: De kunst van heersers: kerk, adel en vermogende burgers. Over romaanse, gotische en vroege renaissance kunst in Europa (elfde tot vijftiende eeuw)
Sept-nov 2024	Deel 4: Het toppunt bereikt. Over kunst van de hoge renaissance in Toscane, Rome, Venetië, Noord-Italië, Duitsland en de Nederlanden (zestiende eeuw)
Febr-apr 2025	Deel 5: Crisis in de kunst!? Over kunst van maniëristen, protestanten en katholieken in Europa en Holland (16e en 17e eeuw) (zie pag. 15)
Sept-nov 2025	Deel 6: Spektakel, revolutie en rede. Barok, Hollandse genreschilderkunst, Rococo en Neoclassicisme (1600-1800)
Febr-apr 2026	Deel 7: Permanente revolutie. De wording van de vroegmoderne kunst in de negentiende eeuw
Sept-nov 2026	Deel 8.1: De triomf van het (post)modernisme. Kunst in Europa en Amerika (1900-1945)
Febr-apr 2027	Deel 8.2: De triomf van het (post)modernisme. Kunst in Europa en Amerika (1945-2021)

■ MENS- EN MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

'De Russische ziel': Nationalisme in Rusland – ofwel de tragedie van een volk – vierdelig

dr. Rieke Leenders | Woensdag

Okt-nov 2023	Deel 1: De 'Russische ziel' 1700-1850: Nationalisme in Rusland
Okt-nov 2024	Deel 2: De 'Russische ziel' 1850-1917: Nationalisme in Rusland
Sept-nov 2025	Deel 3: De 'Russische ziel' 1917-1991: Nationalisme in Rusland
Sept-nov 2026	Deel 4: De 'Russische ziel' na 1991: Nationalisme in Rusland

'De mens als vraag naar de mens: Denkers tussen humanisme en religie in de westerse cultuurgeschiedenis' – zesdelig | prof.dr. Laurens ten Kate | Donderdag

Nov-jan 2022/23	Deel 1: Van Mozes naar Efraïm de Syriër
Nov-jan 2023/24	Deel 2: Van Augustinus naar Averroës
Nov-jan 2024/25	Deel 3: Van Maimonides naar Palamas
Nov-jan 2025/26	Deel 4: Van Erasmus naar Schleiermacher
Nov-jan 2026/27	Deel 5: Van Kierkegaard naar Buber
Nov-jan 2027/28	Deel 6: Van Bultmann naar Moltmann

■ NATUURWETENSCHAPPEN EN GENEESKUNDE

'Weerkunde' – meerdelig | drs. Rob Groenland | Woensdag

Najaar 2024	Deel 1: Het ontrafelen van de weerkunde
Voorjaar 2025	Deel 2: Het ontrafelen van de weerkunde - vervolg (zie pag. 25)
Najaar 2025	Deel 3: Klimaatverandering
Voorjaar 2026	Deel 4: Chaostheorie
Najaar 2026	Deel 5: Extreem weer
Voorjaar 2027	Deel 6: Oceanografie 1
Najaar 2027	Deel 7: Oceanografie 2

'Relativiteitstheorie' – vierdelig | dr. Harm van der Lek | Donderdag

Jan 2024	Deel 1: Hoe zelf te bedenken: $E=mc^2$?
Febr-mrt 2024	Deel 2: Wiskunde voor de relativiteitstheorie
Najaar 2024	Speciale relativiteitstheorie middenniveau
Voorjaar 2025	Algemene relativiteitstheorie gevorderden (zie pag. 23)

■ WIJSBEGEERTE

'Philosophy of mind' – driedelig | Robert Keurntjes MA | Maandag

Febr-apr 2024	Deel 1: 'Bewustzijn', een filosofische kwestie
Febr-apr 2025	Deel 2: Persoonlijke identiteit: wat maakt mij tot 'persoon' en dat ik na verloop van tijd nog kan zeggen dat ik dezelfde persoon ben (zie pag. 26)
Febr-apr 2026	Deel 3: Vrije wil

'Geschiedenis van de filosofie' – vierdelig | dr. Maarten van Houte, prof. dr. Johannes van Ophuijsen, prof. dr. Teun Tieleman en prof. dr. Paul Ziche | Dag wisselt

Voorjaar 2023	Deel 1: Filosofie van de klassieke oudheid
Voorjaar 2024	Deel 2: Filosofie in middeleeuwen en renaissance
Voorjaar 2025	Deel 3: Vroegmoderne filosofie (zeventiende - achttiende eeuw) (zie pag. 27)
Voorjaar 2026	Deel 4: Moderne en hedendaagse filosofie

LEERGANGEN IN ROTTERDAM

■ KUNST EN CULTUUR

'Geschiedenis van de klassieke muziek' – vijfdelig | Joop van Velzen MSc MA | Woensdag

Okt-nov 2023	Deel 1: Van de Oudheid, via Mesopotamië en Egypte t/m de Middeleeuwen
Febr-mrt 2024	Deel 2: Renaissance, Barok en Rococo
Okt-nov 2024	Deel 3: Classicisme en de romantiek
Febr-mrt 2025	Deel 4: Naar een nieuwe tijd. (Muziek in het Impressionisme en Expressionisme) (zie pag. 50)
Okt-nov 2025	Deel 5: Moderne klassieke muziek (muziek in de twintigste en eenentwintigste eeuw)

'Kunstgeschiedenis – Het verhaal van de kunst' – achtdelig

dr. Kathleen Nieuwenhuisen | Vrijdag

Okt-nov 2023	Deel 1: Vanuit de grotten naar Byzantium. Kunst van de prehistorie, Egyptenaren, oude Grieken, Romeinen, vroege christenen en Byzantijnen

Febr-mrt 2024	Deel 2: Kunst van de 'duistere' middeleeuwen. Een periode van vernieuwing in Europa (vijfde tot elfde eeuw)
Okt-nov 2024	Deel 3: De kunst van heersers: kerk, adel en vermogende burgers. Over romaanse, gotische en vroege renaissance kunst in Europa (elfde tot vijftiende eeuw)
Mrt-apr 2025	Deel 4: Het toppunt bereikt. Over kunst van de hoge renaissance in Toscane, Rome, Venetië, Noord-Italië, Duitsland en de Nederlanden (zestiende eeuw) (zie pag. 51)
Okt-nov 2025	Deel 5: Crisis in de kunst! Over kunst van maniëristen, protestanten en katholieken in Europa en Holland (zestiende en zeventiende eeuw)
Mrt-apr 2026	Deel 6: Spektakel, revolutie en rede. Barok, Hollandse genreschilderkunst, Rococo en Neoclassicisme (1600-1800)
Okt-nov 2026	Deel 7: Permanente revolutie. De wording van de vroegmoderne kunst in de negentiende eeuw
Mrt-apr 2027	Deel 8.1: De triomf van het (post)modernisme. Kunst in Europa en Amerika (1900-1945)
Nov-dec 2027	Deel 8.2: De triomf van het (post)modernisme. Kunst in Europa en Amerika (1945-2021)

■ MENS- EN MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

'De mens als vraag naar de mens: Denkers tussen humanisme en religie in de westerse cultuurgeschiedenis' – zesdelig | prof. dr. Laurens ten Kate | Woensdag

Febr-apr 2024	Deel 1: Van Mozes naar Efraïm de Syriër
Febr-apr 2025	Deel 2: Van Augustinus naar Averroës (zie pag. 52)
Febr-apr 2026	Deel 3: Van Maimonides naar Palamas
Febr-apr 2027	Deel 4: Van Erasmus naar Schleiermacher
Febr-apr 2028	Deel 5: Van Kierkegaard naar Buber
Febr-apr 2029	Deel 6: Van Bultmann naar Moltmann

■ WIJSBEGEERTE

'Philosophy of mind' – driedelig | Robert Keurntjes MA | Donderdag

Febr-apr 2025	Deel 1: 'Bewustzijn', een filosofische kwestie (zie pag. 60)
Febr-apr 2026	Deel 2: Persoonlijke identiteit: wat maakt mij tot 'persoon' en dat ik na verloop van tijd nog kan zeggen dat ik dezelfde persoon ben
Febr-apr 2027	Deel 3: Vrije wil

LEERGANGEN IN NIJMEGEN

■ KUNST EN CULTUUR

'Geschiedenis van de klassieke muziek' – vijfdelig | Joop van Velzen, MSc MA | Dinsdag

Febr-apr 2024	Deel 1: Van de Oudheid, via Mesopotamië en Egypte t/m de Middeleeuwen
Okt-nov 2024	Deel 2: Renaissance, barok en rococo
Febr-mrt 2025	Deel 3: Classicisme en de romantiek (zie pag. 40)
Okt-nov 2025	Deel 4: Naar een nieuwe tijd. (Muziek in het Impressionisme en Expressionisme)
Febr-mrt 2026	Deel 5: Moderne klassieke muziek (muziek in de twintigste en eenentwintigste eeuw)

STICHTING VRIENDEN
VAN HOVO UTRECHT

Stichting Vrienden van HOVO Utrecht ondersteunt het werk van HOVO Utrecht en behartigt de belangen van de cursisten, onder andere door vertegenwoordiging in het bestuur van HOVO Utrecht en deelname aan de programmacommissie.

Door het jaar heen organiseren wij verschillende activiteiten: Aan het begin van het jaar: de Vriendenmiddag voor donateurs en vrijwilligers. Een lezing over een wetenschappelijk, cultureel of historisch onderwerp, gevolgd door een gezellig samenzijn.

In het voor- of najaar: een (dag)excursie voor Vrienden en introducé(s): per touringcar naar een
belangwekkende tentoonstelling of activiteit in Nederland, Duitsland of België.

In het najaar: een documentaire voor Vrienden en introducé(e)s.

Actuele informatie kunt u vinden op onze website www.vriendenhovoutrecht.nl. U kunt donateur worden voor € 15,- (of meer). Als Vriend van HOVO Utrecht kunt u deelnemen aan de activiteiten die de stichting organiseert. Aanmelding nieuwe donateurs en hernieuwing bestaande donateurs: bij voorkeur via onze website, of door inzending van het onderstaande formulier.

U kunt ook een overschrijving doen naar rekening NL77 RABO 0136 1112 03 ten name van Vrienden HOVO Utrecht. Vermeld daarbij altijd doel, jaar en naam! Wij zijn u erg dankbaar voor uw steun aan de organisatie.

Engelien Verhoeff, secretaris.

Inlichtingen: verhoeff@zonnet.nl

AANMELDING / BETALING DONATIE 2025

Ondergetekende machtigt hierbij de Stichting Vrienden van HOVO Utrecht om éénmalig een bijdrage van € (minimaal € 15,-) voor het kalenderjaar 2025 af te schrijven van:

IBAN: N L 0

☐ Dhr. ☐ Mw. Voorletters: Naam:

Adres:

Postcode: Plaats:

Telefoon: _____ E-mail: _____

Datum: _____ Handtekening: _____

Opsturen aan: Vrienden van HOVO Utrecht, t.a.v. dhr. G. van Berkel, Muisbroekseweg 27,
3381 KM Giessenburg of mailen naar vriendenhovoutrecht@gmail.com

OVER HOVO UTRECHT

HOVO Utrecht is een onderwijsinstelling die kennis voor een leven lang inspireren biedt. Het onderwijs is op hbo- en universitair niveau en wordt gegeven in samenwerking met de Universiteit Utrecht, Hogeschool Utrecht en de Hogeschool Rotterdam. Wilt u een nieuw vakgebied ontdekken, specifieke wetenschappelijke kennis opfrissen of de nieuwste ontwikkelingen in uw eigen vakgebied bijhouden? Dan zijn onze cursussen interessant voor u. Onderwerpen lopen uiteen van filosofie en kunstgeschiedenis tot de laatste ontwikkelingen in het klimaatonderzoek. Het cursusaanbod en de onderwijsstijl worden afgestemd op de interesses, kennis en ervaring van de cursisten, op zowel wetenschappelijk als maatschappelijk gebied.

WIE ZIJN WIJ?

HET BUREAU

Drs. Robert Kerst | Directeur | r.kerst@uu.nl

Irene Plattje | Operationeel manager | i.k.j.plattje@uu.nl

Sara Pot MSc | Onderwijscoördinator | s.j.pot@uu.nl

HET BESTUUR

Het bestuur van HOVO Utrecht is eindverantwoordelijk voor de organisatie en bepaalt de koers en visie. Het bestuur bestaat uit een voorzitter, een penningmeester en een algemeen bestuurslid. De voorzitter en penningmeester vertegenwoordigen hierbij de partnerinstellingen de Universiteit Utrecht en de Hogeschool Utrecht en het algemeen bestuurslid vertegenwoordigt de Stichting Vrienden van HOVO Utrecht.

DE PROGRAMMACOMMISSIES

Het bureau van HOVO Utrecht worden in Utrecht, Amersfoort en Rotterdam bijgestaan door verschillende vrijwilligers die samen komen in een programmacommissie. De taken en bevoegdheden van de programmacommissie omvatten onder meer het aanreiken van namen van docenten die een cursus voor HOVO Utrecht willen verzorgen, het bij de totstandkoming van het cursusaanbod beoordelen of aan de eisen van pluriformiteit en kwaliteit van het cursusaanbod is voldaan, en het gevraagd en ongevraagd adviseren over de kwaliteit van het cursusaanbod, mede op basis van de evaluaties.

HOVO NEDERLAND

HOVO Nederland is de landelijke vereniging van HOVO-instellingen. HOVO Nederland heeft tot doel deze instellingen te ondersteunen bij het bevorderen van hoger onderwijs voor ouderen in Nederland. HOVO Nederland is lid van de Association Internationale des Universités du Troisième Age (AIUTA). Zie de website van HOVO Nederland: www.hovonederland.nl.

PRAKTISCHE INFORMATIE

AANMELDEN EN BETALEN

Op de website van HOVO Utrecht vindt u het volledige en actuele cursusaanbod. Aanmelden kan hier eenvoudig middels twee stappen:

Ga naar het cursusaanbod op onze website en kies een cursus van uw voorkeur uit. Op de pagina van de cursus vindt u rechts een knop waar u zich kunt aanmelden.

Voor het afrekenen van een cursus is een account bij HOVO Utrecht noodzakelijk. Meldt u zich voor de eerste keer aan voor een programma bij HOVO Utrecht? Maak dan een eerst een nieuw account aan via Mijn HOVO. Heeft u al een account? Dan kunt u zich aanmelden via de knop “klik hier om in te loggen”. U krijgt na uw aanmelding een bevestiging per mail toegestuurd. Tijdens het aanmelden heeft u de mogelijkheid te kiezen voor het afgeven van een eenmalige automatische incasso of voor het overmaken van het cursusgeld. Let op: wanneer u het cursusgeld overmaakt bent u pas ingeschreven zodra het cursusgeld, inclusief 10,00 euro administratiekosten, is ontvangen bij HOVO Utrecht. Op uw account wordt de status van de betaling bijgehouden. U kunt het cursusgeld overmaken naar **NL33 INGB 0000 1055 44** t.n.v. HOVO Utrecht, onder vermelding van het cursusnummer en uw naam.

Een week voor aanvang van de cursus ontvangt u per e-mail de welkomstbrief, met daarin meer praktische informatie over de cursus, cursuscontactpersoon, de locatie en routebeschrijving.

INSCHRIJVINGEN

Bij HOVO Utrecht wordt gebruikgemaakt van een minimum aantal deelnemers per cursus. Als een cursus vanwege onvoldoende belangstelling niet kan doorgaan, krijgt u uiterlijk twee weken voor aanvang van de cursus bericht hierover. Uw afgeven incasso

wordt ingetrokken. Voor nadere inlichtingen kunt u een e-mail sturen naar hovo@uu.nl.

Als de cursus van uw voorkeur vol is, wordt dit op de website aangegeven. Het is dan helaas niet meer mogelijk om u aan te melden. Het is dan mogelijk om u op een wachtlijst te plaatsen. Komt er alsnog een plaats vrij voor deze cursus? Dan neemt een van onze medewerkers contact met u op met de vraag of u alsnog wilt deelnemen aan de cursus.

LOCATIES

Het onderwijs van HOVO Utrecht wordt in Utrecht, Amersfoort, Nijmegen en Rotterdam op verschillende locaties verzorgd. Zo maken we bijvoorbeeld gebruik van de onderwijszalen van Universiteit Utrecht, Hogeschool Utrecht en Hogeschool Rotterdam. Maar het komt voor dat we ook gebruikmaken van andere evenement- en onderwijslocaties. Zodra de locatie van een cursus bekend is, wordt dit vermeld op onze website. Een week voor aanvang ontvangt u tevens de welkomstbrief met daarin meer informatie over de locatie(s) en een daarbij horende routebeschrijving.

ONLINE CURSUSAANBOD

Bij HOVO Utrecht worden elk jaar ook een aantal cursussen online aangeboden. Voor de online cursussen maken wij gebruik van het programma Zoom in verband met de vele mogelijkheden voor interactief onderwijs en de gebruikersvriendelijkheid. Het is mogelijk om elkaar te zien, met elkaar te praten en vragen te stellen via een chatfunctie of via geluid. Het gebruik van Zoom wordt uitgelegd op de website van HOVO Utrecht. Kijk voor meer informatie op onze website. Na aanmelding ontvangt u een week voor aanvang een welkomstbrief met daarin onder andere de digitale link voor de betreffende cursus.

STUDIEMATERIAAL

Over het algemeen wordt het studiemateriaal digitaal aangeboden. Sommige docenten maken gebruik van een of meerdere boeken, die u zelf kunt aanschaffen. Meer informatie over het studiemateriaal vindt u bij de cursusbeschrijvingen in de gids, op onze website, of in de welkomstbrief

EVALUATIE CURSUSSEN

Wij vinden het belangrijk om de kwaliteit van ons onderwijs te bewaken. Na afloop van de cursus ontvangt u daarom van ons een e-mail met de mogelijkheid om uw ervaringen en opmerkingen met ons te delen. In deze evaluatie is het tevens mogelijk om bijzondere/ individuele suggesties en ideeën voor nieuwe cursussen te delen. De uitkomsten van de evaluatie worden door de coördinatoren met de cursuscontactpersonen en docenten besproken.

ALGEMENE VOORWAARDEN

DEFINITIES

In deze algemene voorwaarden worden de hiernavolgende termen in de navolgende betekenis gebruikt, tenzij uitdrukkelijk anders is aangegeven.

Klant: afnemer van producten van Stichting HOVO Utrecht

Aanbieder: Stichting HOVO Utrecht

ALGEMEEN

Deze voorwaarden gelden voor iedere activiteit die de klant afneemt bij de aanbieder en waarop de aanbieder deze voorwaarden van toepassing heeft verklaard. Deze voorwaarden zijn ook van toepassing als voor de uitvoering van de overeenkomst derden worden ingeschakeld. Eventuele afwijkingen op deze algemene voorwaarden zijn alleen geldig als deze uitdrukkelijk en schriftelijk in samenspraak zijn overeengekomen. Indien een of meerdere van de bepalingen in deze algemene voorwaarden nietig zijn of vernietigd mochten worden, blijven de overige voorwaarden wel van toepassing. Indien zich tussen partijen een situatie

voordoet die niet in deze algemene voorwaarden geregeld is, wordt deze situatie beoordeeld naar de geest van deze algemene voorwaarden.

AANMELDINGEN EN INSCHRIJVINGEN

Aanmeldingen moeten worden gedaan via de door aanbieder aangeboden mogelijkheden. Alleen volledig ingevulde aanmeldingen (online of papier) worden in behandeling genomen. Het is mogelijk om door een persoon een aanmelding te doen voor meerdere cursussen. Na aanmelding ontvangt de klant van de aanbieder een bevestiging van inschrijving. De activiteiten van HOVO Utrecht vinden plaats op verschillende onderwijs- en evenementlocaties in Utrecht, Amersfoort, Nijmegen en Rotterdam. Uiterlijk 3 dagen voor aanvang van een activiteit ontvangt de klant informatie over de exacte locatie (zaal) waar de cursus wordt gegeven of, indien de cursus online wordt gegeven, instructies voor het inloggen via Zoom.

BETALINGEN

Bij aanmelding geeft klant een machtiging af aan HOVO Utrecht voor een eenmalige incasso of factuur. Incasso vindt over het algemeen plaats rond start van de activiteit waarvoor klant is ingeschreven. Indien klant per factuur betaalt, dient deze binnen de op de factuur gestelde betalingstermijn te zijn betaald.

Is de klant in gebreke of in verzuim is met het nakomen van een of meer van zijn verplichtingen, dan komen alle redelijke kosten ter verkrijging van voldoening buiten rechte voor rekening van klant. In het geval van een geldvordering is de klant in ieder geval incassokosten verschuldigd. De incassokosten worden berekend overeenkomstig de in de Nederlandse rechtspraak algemeen erkende methoden in incassozaken.

Indien aanbieder hogere kosten heeft gemaakt, welke redelijkerwijs noodzakelijk waren, komen ook deze voor vergoeding in aanmerking. De eventuele gemaakte redelijke gerechtelijke en executiekosten komen eveneens voor rekening van de klant.

CURSUSPRIJS

Aanbieder baseert de cursusprijs onder meer op de duur van één college, het aantal bijeenkomsten per cursus en de locatie.

Wanneer in het huishouden waartoe de klant behoort het bruto-inkomen niet hoger is dan € 20.000 per jaar of indien klant in het bezit is van een U-pas, dan is het mogelijk om 25% korting aan te vragen middels een 'formulier voor gereduceerd tarief'. Klant kan dit aanvragen bij aanbieder via hovo@uu.nl.

ANNULERINGSVOORWAARDEN

Het kan voorkomen dat klant genooddaakt is om de inschrijving voor een cursus te annuleren. Klant heeft de mogelijkheid om het verzoek tot annuleren op verschillende manieren in te dienen. Onder andere via het klantenaccount op de website hovoutrecht.nl of middels een e-mail naar aanbieder via hovo@uu.nl. Aan annuleren zijn kosten verbonden. De kosten en voorwaarden voor annulering zijn.

Standaard wordt bij annulering € 15,- administratiekosten in rekening gebracht. Annuleert klant een week voor aanvang de aanmelding, dan wordt 50% van de cursusprijs doorberekend door de aanbieder.

Annuleert klant na de start van de cursus dan is het volledige cursusgeld (100%) verschuldigd aan de aanbieder.

Voor HOVO-reizen gelden andere (annulerings)voorwaarden: deze worden vermeld in het aanmeldformulier van de betreffende studiereis.

UITVAL CURSUSBIJEENKOMST

Wanneer een cursusbijeenkomst door onvoorziene omstandigheden niet door kan gaan, wordt dit door de aanbieder schriftelijk (via mail of post) bekendgemaakt. Het is aan te raden om voorafgaand aan een college de mail in de gaten te houden. De aanbieder probeert in het geval van uitval de cursus op een later tijdstip in te halen. Dit gebeurt veelal in de week/weken na beëindiging van de cursus. Indien het niet mogelijk is om een bijeenkomsten op een later tijdstip in te halen, zal restitutie plaatsvinden.

DOCENTEN IN HET VOORJAARSPROGRAMMA 2025

A

A.B. MA, Maartje
(3G5 128, pag. 38)

Anbeek, prof. dr. Christa
(1VW5 121, pag. 28; 3M5 131, pag. 41)

Ausems, Harry
(4M5 142, pag. 53)

B

Bär, prof. dr. Dop
(1N5 117, pag. 24)

Berg, prof.dr.ir. Jan van den
(4N5 144, pag. 55)

Blanc, drs. Lisette le
(2K5 126, pag. 34)

Bleys, prof. dr. Ronald
(1N5 117, pag. 24)

Boer, prof. dr. Joke de
(1N5 117, pag. 24)

Bóné, mr. dr. Emese von
(4G5 136, pag. 47)

Boonstra, prof. dr. Nynke
(1N5 117, pag. 24)

Borchert, drs. Johan
(1M5 112, pag. 19)

Bosch, dr. Rudolf
(3G5 128, pag. 38)

Brinkman, dr. Pim
(2K5 125, pag. 33)

Broek, prof. dr. Walter van den
(4N5 147, pag. 58)

Broekhoven, dr. Remko van
(3W5 134, pag. 44; 4W5 151, pag. 62)

Bruijn, drs. Henk de
(4M5 142, pag. 53)

Bruin Weller, prof. dr. Marjolein de
(1N5 117, pag. 24)

Buck, drs. Wouter
(4M5 142, pag. 53)

D

Dijk, Jasper van
(1M5 113, pag. 20)

Dijk, prof. dr. Meine Pieter van
(44W5 150, pag. 61)

Doedens, dr. Anne
(1G5 105, pag. 12)

Dooren, ir. Nico van
(4M5 142, pag. 53)

E

Erogluer, drs. Timur
(1G5 106, pag. 13)

G

Geurts, dr. Jac
(3M5 132, pag. 42)

Groenland, drs. Rob
(1N5 118, pag. 25)

Grunsvan, dr. Leo van
(1M5 112, pag. 19)

H

Hamers, drs. Walter
(3M5 131, pag. 41)

Hietbrink, dr. Falco
(1N5 117, pag. 24)

J

Jansen, dr. Maurice
(4M5 142, pag. 53)

Jongen, dr. Ludo
(2G5 122, pag. 30)

K

Kate, prof. dr. Lauren ten
(4M5 141, pag. 52)

Kerkhof, dr. Alexia
(4G5 135, pag. 46)

Keurntjes MA, Robert
(1VW5 119, pag. 26; 3M5 131, pag. 41;
4W5 149, pag. 60)

Koetsier, dr. ir. Teun
(4N5 145, pag. 56)

Kuipers, dr. Bart
(4M5 142, pag. 53)

L

Lamers, prof. dr. Henny
(3N5 133, pag. 43)

Lek, dr. Harm van der
(1N5 116, pag. 23)

Lendering, drs. Jona
(1G5 104, pag. 11; 4G5 138, pag. 49)

Licht, dr. Ruud
(4N5 146, pag. 57)

M

Mast, Louis de
(3M5 131, pag. 41)

Meijer, dr. Roel
(2G5 123, pag. 31)

N

Nieuwenhuisen, dr. Kathleen
(0K5 102, pag. 7; 1K5 108, pag. 15;
3K5 129, pag. 39; 4K5 140, pag. 51)

Nissen, prof. dr. Peter
(3M5 131, pag. 41)

O

Onwijn, drs. Karel
(0G5 101, pag. 6; 1K5 109, pag. 16;
4M5 143, pag. 54)

Oosterman, prof. dr. Johan
(3G5 128, pag. 38)

Osta, dr. Jaap van
(1G5 103, pag. 10)

P

Paris, drs. Lidewijde
(1K5 110, pag. 17)

Peeters, drs. Ivo
(1M5 114, pag. 21)

R

Rotmans, dr. Renéé
(4M5 142, pag. 53)

S

Schulp, prof. dr. Anne
(1N5 115, pag. 22)

Schuurman, dr. Paul
(4W5 148, pag. 59)

Sonneveldt, drs. Barbera
(4G5 137, pag. 48)

V

Valk, prof. dr. Gerlof
(1N5 117, pag. 24)

Velde, prof. dr. Paul van der
(3M5 131, pag. 41)

Velzen MSc MA, Joop van
(1K5 111, pag. 18; 3K5 130, pag. 40;
4K5 139, pag. 50)

Vogelzang, dr. Fred
(2G5 124, pag. 32)

W

Wit, Prof. Dr. Theo de
(1G5 107, pag. 14)

Z

Ziche, Prof. dr. Paul
(1W5 120, pag. 27)

Ziegelaar, drs. Arnold
(2W5 127, pag. 35)

CONTACT

Blijf op de hoogte van alle ontwikkelingen en cursussen van HOVO Utrecht.

Dit kan via:

/HOVOUtrecht

/company/hovo-utrecht

hovoutrecht.nl

hovoutrecht.nl/cursusgids-en-nieuwbrieven-ontvangen

Heeft u vragen voor HOVO Utrecht? Neem dan contact op via onderstaande contactgegevens.

E-mail: hovo@uu.nl

Telefoon: 030-2533197 (dinsdag en donderdag van 9:00 – 12:00 uur)

Postadres: Postbus 80125, 3508 TC Utrecht

Locatie: Universiteit Utrecht

Bestuursgebouw. Heidelberglaan 8, 3584 CS Utrecht

COLOFON

Deze cursusgids is een uitgave van HOVO Utrecht. De gids verschijnt in het voor- en na-jaar en wordt toegezonden aan geïnteresseerden die zich hebben aangemeld via de website van HOVO Utrecht.

Hoofdredactie: Sara Pot

Eindredactie: Marieke van Ommeren en Sara Pot

Met bijdragen van: Robert Kerst, Robert Keurntjes en Irene Plattje

Concept en vormgeving: Ineke Huibregtse (Studio iH, Amsterdam).

Drukwerk: De Toekomst, Hilversum.

Fotoverantwoording: De uitgever heeft geprobeerd voor alle foto's en afbeeldingen de wettelijke voorschriften inzake copyright toe te passen. Voor zover vereist, wordt de foto-graaf of andere rechthebbende van het in dit boek opgenomen beeldmateriaal vermeld. Wie meent nog rechten te kunnen laten gelden wordt verzocht zich te richten tot de uitgever.

© HOVO Utrecht 2025. Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, op-
geslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar worden gemaakt in enige vorm of op enige
wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

HOVO Utrecht
Postbus 80125
3508 TC Utrecht
T 030 253 3197
E hovo@uu.nl
W www.hovoutrecht.nl

Universiteit
Utrecht

HOVO Utrecht is een initiatief van de Universiteit Utrecht en Hogeschool Utrecht. Het biedt kennis voor een leven lang inspireren in Utrecht, Amersfoort, Nijmegen en Rotterdam. HOVO Utrecht maakt gebruik van de expertise van (oud-)hoogleraren/docenten.

De landelijke belangen van alle HOVO-instellingen worden behartigd door HOVO Nederland.